

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

60-1

Brno 2019

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

60-1

100 Státní archeologický ústav 100 let moderní archeologie v českých zemích

BRNO 2019

PŘEHLED VÝZKUMŮ

Recenzovaný časopis
Peer-reviewed journal

Ročník 60
Volume 60

Číslo 1
Issue 1

Předseda redakční rady
Head of editorial board

Lumír Poláček

Redakční rada
Editorial board

Herwig Friesinger, Václav Furmánek, Janusz K. Kozłowski,
Alexander Ruttikay, Jiří A. Svoboda, Jaroslav Tejral, Ladislav Veliačik

Odpovědný redaktor
Editor in chief

Rudolf Procházka, Petr Škrdla

Výkonná redakce
Assistant Editors

Hedvika Břínková, Zdenka Kosarová, Šárka Krupičková, Olga Lečbychová,
Zuzana Loskotová, Ladislav Nejman, Zdeňka Pavková, Rudolf Procházka,
Stanislav Stuchlík, Lubomír Šebela, Šimon Ungerman

Technická redakce, sazba
Executive Editors, Typography

Azu design, s. r. o.

Software
Software

Adobe InDesign CC

Fotografie na obálce

Mušov, „Na pískách“. Fragment lučkovité spony s pravoúhlou destičkou
a knoflíky (obr. 3, str. 146).

Cover Photography

Mušov, “Na pískách”. Fragment of the square-headed bow brooch decorated
with knobs (Fig. 3, Pg. 146).

Adresa redakce
Address

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
602 00 Brno
IČ: 68081758
E-mail: pv@arub.cz
Internet: <http://www.arub.cz/prehled-vyzkumu.html>

Tisk
Print

Azu design, s. r. o.
Bayerova 805/40
602 00 Brno

ISSN 1211-7250 (Print)
ISSN 2571-0605 (Online)
MK ČR E 18648
Vychází dvakrát ročně
Vydáno v Brně roku 2019
Náklad 400 ks

Časopis je uveden v citační databázi SCOPUS a na seznamu vědeckých časopisů ERIH PLUS.
Časopis je uveden na Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v ČR.
Copyright ©2019 Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., and the authors.

Obsah

Editorial	7
Studie a krátké články Case Studies and Short Articles Studien und kurze Artikel	9
<i>Yuri E. Demidenko, Petr Škrdla, Joseba Rios-Garaizar</i> In between Gravettian and Epigravettian in Central and Eastern Europe: a peculiar LGM Early Late Upper Paleolithic industry	11
<i>Jaroslav Bartík, Petr Škrdla, Jan Novák</i> Mohelno-Plevovce v kontextu lokálního lengyelského osídlení a přírodního prostředí	43
<i>Radka Knápek, Ondrej Šedo</i> Depozita identifikovaná v římských příkopech na lokalitě Mušov-Neurissen a jejich příklady zaznamenané ve vybraných areálech s doklady pobytu římských vojsk	77
<i>Eduard Droberjar, Radka Knápek, Zuzana Jarůšková</i> The importance of finds from the Migration Period in Malá Haná (Moravia)	109
<i>Zuzana Loskotová</i> Late Migration Period square-headed bow brooches decorated with knobs in the context of the recent find in Mušov, Moravia	143
Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2018 Overview of Excavations in Moravia and Silesia 2018 Übersicht den Grabungen in Mähren und Schlesien 2018	157
Paleolit, Paleolithic, Paläolithikum	
Bojanovice (k. ú. Bojanovice u Znojma, okr. Znojmo)	159
Bratčice (okr. Brno-venkov)	159
Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město).	160
Brno (k. ú. Tuřany, okr. Brno-město).	160
Býkovice (okr. Blansko)	161
Ivančice (k. ú. Hrubšice, okr. Brno-venkov)	161
Ivančice (k. ú. Letkovice, okr. Brno-venkov).	162
Modřice (okr. Brno-venkov).	162
Mohelno (okr. Třebíč)	163
Mokrý-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov).	164
Mokrý-Horákov (k. ú. Mokrý u Brna, okr. Brno-venkov)	164
Mokrý-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov).	165
Moravany (k. ú. Moravany u Brna, okr. Brno-venkov)	165
Moravany (k. ú. Moravany u Brna, okr. Brno-venkov)	166
Moravské Bránice (okr. Brno-venkov)	166
Ořechov (okr. Brno-venkov).	167
Ořechov (okr. Brno-venkov).	167
Otrokovice (k. ú. Kvítkovice u Otrokovic, okr. Zlín).	168
Radostice (k. ú. Radostice u Brna, okr. Brno-venkov).	168
Ráječko (okr. Blansko).	168
Rousínov (k. ú. Vítovice, okr. Vyškov)	169
Sebranice (k. ú. Sebranice u Boskovic, okr. Blansko)	169
Seloutky (okr. Prostějov)	169
Troubky-Zdislavice (k. ú. Troubky, okr. Kroměříž).	170

Neolit, Neolithic, Neolithikum

Brno (k. ú. Královo Pole, okr. Brno-město)	171
Březolupy (okr. Uherské Hradiště)	172
Dolní Němčí (okr. Uherské Hradiště)	173
Drnholec (okr. Břeclav)	173
Haňovice (okr. Olomouc)	174
Hnanice (okr. Znojmo)	174
Holasovice (k. ú. Holasovice, okr. Opava)	175
Klentnice (okr. Břeclav)	176
Kuřim (okr. Brno-venkov)	177
Lipůvka (okr. Blansko)	177
Lysice (okr. Blansko)	178
Mohelno (okr. Třebíč)	179
Mokrý-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov)	179
Moravany (k. ú. Moravany u Brna, okr. Brno-venkov)	180
Moravský Krumlov (okr. Znojmo)	180
Otice (okr. Opava)	181
Otrokovice (k. ú. Kvítkovice u Otrokovic, okr. Zlín)	181
Popůvky (k. ú. Popůvky u Brna, okr. Brno-venkov)	182
Prostějov (okr. Prostějov)	182
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	182
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	183
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	184
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	185
Pustiměř (okr. Vyškov)	185
Rozdrojovice (okr. Brno-venkov)	185
Rousínov (k. ú. Vítovice, okr. Vyškov)	186
Sazovice (okr. Zlín)	186
Sedlec (k. ú. Sedlec u Mikulova, okr. Břeclav)	186
Skrbeň (okr. Olomouc)	187
Střelice (k. ú. Střelice u Brna, okr. Brno-venkov)	187
Trboušany (okr. Brno-venkov)	187
Troubsko (okr. Brno-venkov)	188
Trstěnice (k. ú. Trstěnice u Moravského Krumlova, okr. Znojmo)	188
Uničov (okr. Olomouc)	188
Zlín (k. ú. Malenovice u Zlína, okr. Zlín)	189

Eneolit, Eneolithic, Äneolithikum

Bořitov (okr. Blansko)	191
Brno (k. ú. Maloměřice, okr. Brno-město)	191
Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město)	191
Brno (k. ú. Trnitá, okr. Brno-město)	193
Brno (k. ú. Židenice, okr. Brno-město)	193
Dambořice (okr. Hodonín)	193
Holešov (k. ú. Všetuly, okr. Kroměříž)	193
Jiříkovice (okr. Brno-venkov)	194
Klentnice (okr. Břeclav)	194
Koryčany (okr. Kroměříž)	195
Kuřim (okr. Brno-venkov)	195
Mokrý-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov)	196
Mokrý-Horákov (k. ú. Mokrý, okr. Brno-venkov)	196
Moravany (k. ú. Moravany u Brna, okr. Brno-venkov)	196
Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc)	196
Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc)	197
Otrokovice (k. ú. Kvítkovice u Otrokovic, okr. Zlín)	197
Popůvky (k. ú. Popůvky u Brna, okr. Brno-venkov)	198
Prostějov (okr. Prostějov)	198
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	199
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	199

Příbor (k. ú. Hájov, okr. Nový Jičín)	200
Rýmařov (k. ú. Ondřejov u Rýmařova, okr. Bruntál)	201
Syrovice (okr. Brno-venkov)	201
Troubsko (okr. Brno-venkov)	201
Úvalno (okr. Bruntál)	202
Velké Pavlovice (okr. Břeclav)	204
Věžky (okr. Kroměříž)	204
Železné (okr. Brno-venkov)	204

Doba bronzová, Bronze Age, Bronzezeit

Branky (okr. Vsetín)	205
Brno (k. ú. Chrlice, okr. Brno-město)	205
Brno (k. ú. Obřany, okr. Brno-město)	205
Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město)	206
Brno (k. ú. Starý Lískovec, okr. Brno-město)	207
Brno (k. ú. Trnitá, okr. Brno-město)	207
Brno (k. ú. Židenice, okr. Brno-město)	208
Brno (k. ú. Židenice, okr. Brno-město)	208
Brno (k. ú. Židenice, okr. Brno-město)	208
Bučovice (k. ú. Kloboučky, okr. Vyškov)	208
Býkov-Láryšov (k. ú. Býkov, okr. Bruntál)	210
Drnholec (okr. Břeclav)	210
Dubicko (okr. Šumperk)	211
Horní Lideč (okr. Vsetín)	212
Hradec nad Moravicí (okr. Opava)	213
Ivančice (k. ú. Němčice u Ivančic, okr. Brno-venkov)	214
Jevišovka (okr. Břeclav)	214
Kelč (k. ú. Komárovice, okr. Vsetín)	215
Knínice (k. ú. Knínice u Boskovic, okr. Blansko)	215
Krnov (k. ú. Opavské Předměstí, okr. Bruntál)	216
Malhostovice (okr. Brno-venkov)	218
Mikulov (k. ú. Mikulov na Moravě, okr. Břeclav)	218
Moravany (k. ú. Moravany u Brna, okr. Brno-venkov)	219
Napajedla (okr. Zlín)	219
Nezamyslice (k. ú. Nezamyslice nad Hanou, okr. Prostějov)	219
Ohrozím (okr. Prostějov)	220
Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc)	220
Olšany u Prostějova (okr. Prostějov)	221
Opava (k. ú. Jaktař, okr. Opava)	222
Opava (k. ú. Vávrovice, okr. Opava)	222
Ostrovačice (okr. Brno-venkov)	223
Otrokovice (okr. Zlín)	224
Otrokovice (k. ú. Kvítkovice u Otrokovic, okr. Zlín)	224
Palonín (okr. Šumperk)	226
Podolí (k. ú. Podolí u Brna, okr. Brno-venkov)	227
Prostějov (okr. Prostějov)	227
Přerov (k. ú. Dluhonice, okr. Přerov)	228
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	228
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	229
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	229
Slatinky (okr. Prostějov)	230
Uhřice (okr. Hodonín)	230
Uničov (okr. Olomouc)	230
Uničov (k. ú. Benkov u Střelic, okr. Olomouc)	230
Vanovice (okr. Blansko)	230
Vážany (k. ú. Vážany u Boskovic, okr. Blansko)	231
Velké Bílovice (okr. Břeclav)	231
Vyškov (okr. Vyškov)	232
Zlín (k. ú. Malenovice u Zlína, okr. Zlín)	232

Doba železná, Iron age, Eisenzeit

Blažovice (okr. Brno-venkov)	233
Brno (k. ú. Trnitá, okr. Brno-město)	233
Brno (k. ú. Chrlice, okr. Brno-město)	234
Dambořice (okr. Hodonín)	234
Drnholec (okr. Břeclav)	235
Krhovice (okr. Znojmo)	235
Kuřim (okr. Brno-venkov)	235
Kuřim (okr. Brno-venkov)	236
Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov)	236
Napajedla (okr. Zlín)	237
Ohrozim (okr. Prostějov)	238
Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc)	238
Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc)	238
Oslavany (okr. Brno-venkov)	238
Otrokovice (k. ú. Kvítkovice u Otrokovic, okr. Zlín)	239
Podivín (okr. Břeclav)	239
Prostějov (okr. Prostějov)	240
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	240
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	240
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	241
Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov)	241
Slatinice (k. ú. Slatinice na Hané, okr. Olomouc)	242
Tišnov (okr. Brno-venkov)	243
Trboušany (okr. Brno-venkov)	243
Troubsko (okr. Brno-venkov)	244
Uherský Ostroh (k. ú. Ostrožské Předměstí, okr. Uherské Hradiště)	244
Uhřice (k. ú. Uhřice u Kyjova, okr. Hodonín)	245
Vyškov (okr. Vyškov)	245

Doba římská a doba stěhování národů, Roman Age and Migration Period, Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit

Blučina (okr. Brno-venkov)	247
Brno (k. ú. Chrlice, okr. Brno-město)	247
Dolní Němčí (okr. Uherské Hradiště)	248
Drnholec (okr. Břeclav)	250
Kozmice (okr. Opava)	250
Lichnov (k. ú. Lichnov u Bruntálu, okr. Bruntál)	251
Ohrozim (okr. Prostějov)	251
Oldříšov (okr. Opava)	251
Opava (k. ú. Vávrovice, okr. Opava)	252
Prostějov (k. ú. Prostějov, okr. Prostějov)	253
Slatinice (k. ú. Slatinice na Hané, okr. Olomouc)	254
Sudice (k. u. Sudice u Boskovic, okr. Blansko)	255
Úvalno (okr. Bruntál)	255

Editorial

Vážení přispěvatelé a čtenáři,

letošní ročník Přehledu výzkumů je v pořadí šedesátý. Je to dobrá příležitost k zamyšlení nad historií, zaměřením a další perspektivou časopisu, nad jeho obsahovou i formální stránkou. V současné době probíhá v rámci redakce Přehledu výzkumů a celého brněnského Archeologického ústavu diskuse o budoucím směřování periodika. Výsledky této diskuse se promítnou do podoby 61. ročníku a následujících čísel časopisu. Tuto proměnu již v předstihu – během roku 2018 – uvodily dvě inovace: indexace časopisu v citační databázi SCOPUS a zprovoznění kompletního databázového rejstříku všech ročníků a čísel. V roce 2020 bude spuštěna další novinka: webově založená aplikace pro odevzdávání hlášení o výzkumech. Recenzované studie a články vycházejí stále častěji cizojazyčně a jsou dostupné v elektronické podobě na adrese <http://prehled-vyzkumu.arub.avcr.cz/prehled-cisel-a-clanku/>. Postupně je doplňován online přístup ke starším ročníkům.

Co určitě zůstane i v budoucnu základním atributem časopisu, je členění každého čísla do dvou částí, z nichž první tvoří recenzované „Studie a krátké články“ a druhou reprezentuje každoroční „Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku“. Obsahem první části budou nadále vědecké studie a články zaměřené na pravěkou a historickou archeologii se vztahem ke geografickému území Moravy a českého Slezska a s metodickým přesahem do příbuzných disciplín. Druhá část přináší průběžně – ve všech 60ti ročnících – přehled terénních aktivit za daný rok na území Moravy a Slezska. To bylo také původním posláním Přehledu výzkumů: informovat o nových terénních výzkumech – badatelských i záchranných. V zájmu dostupnosti těchto informací pro zahraničí byla značná část zpráv překládána do němčiny. Ačkoliv „přehledu výzkumů“ dnes stále více doplňují webové aplikace (např. Archeologická mapa ČR), jeho informační potenciál zůstává zásadní. Bez něj by řada terénních aktivit nebo archeologických nálezů „zmizela“ z povědomí odborné i laické veřejnosti.

Připomeňme si pár údajů z historie. Přehled výzkumů vydává brněnský Archeologický ústav Akademie věd od roku 1958; tehdy vyšly dva „ročníky“, a to za rok 1957 a 1958, a v roce 1959 vyšel zpětně

svazek za rok 1956. Poté následovalo již vydávání v chronologickém sledu, i když řada svazků vyšla s jedno- nebo víceletým odstupem. Zpočátku šlo o ročenku, počínaje ročníkem 46 jde o recenzovaný časopis nejdříve s jedním číslem a od ročníku 52 se dvěma čísly: první číslo je zaměřeno rámcově na pravěk, druhé na středověk a novověk. Zejména v 90. letech prodělal Přehled výzkumů období hledání s řadou změn obsahových i formálních. K těm pozitivním inovacím patřilo zajisté rozšíření obsahu o „Studie a články“ počínaje ročníkem 35 za rok 1990 (do té doby tvořil obsahovou náplň každého svazku v podstatě jen „Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku“). Za méně pozitivní jev lze s odstupem času označit několikeré změny v titulu a formě Přehledu výzkumů v průběhu 90. let (pro přehled připojujeme na konci tohoto čísla přehlednou tabulku všech ročníků a čísel).

Hovoříme-li o historii Přehledu výzkumů, nemůžeme nezmínit několik osobností s ním úzce spojených. Vedle zakladatele Josefa Poulika jmenujme z prvotního období alespoň Annu Medunovou-Benešovou jako hlavní redaktorku, Rudolfa Tichého jako překladatele cizojazyčných příspěvků a resumé nebo Bělu Ludikovskou jako autorku kresebné dokumentace. Svůj zásadní podíl na kontinuitě vydávání titulu v době hledání nové formy a nakonec i v celém posledním období má dlouholetý hlavní redaktor Petr Škrdla.

Co je důležité, posledních 8 ročníků Přehledu výzkumů se vyznačuje jednotnou podobou nejen z hlediska svého číslování, resp. názvu, ale i formátu, vazby a grafického zpracování jednotlivých svazků. To je jistě závazek i pro další roky. Změny avizované počínaje ročníkem 61 se tak dotknou zejména formální stránky časopisu. Můžeme jen doufat, že tyto úpravy budou „trvalého“ rázu a přispějí k renomé a celkové stabilitě periodika v dalších letech.

Za redakci

Lumír Poláček

V Brně 15. května 2019

Dear contributors and readers,

This year's edition of *Přehled výzkumů* is now the sixtieth. This is a good opportunity to ponder the history, focus, and further prospects of this journal, as well as its content and formal aspects. The editors of *Přehled výzkumů* and the entire Brno Institute of Archaeology are currently involved in discussions concerning the future direction of this journal. The results of this discussion will be reflected in the 61st edition and subsequent issues of the journal. This transformation was brought on – back in 2018 – by two innovations: the indexing of the journal in the SCOPUS citation database and the launch of a complete database index of all yearly editions and issues. In 2020 another new feature will be launched: a web-based application for submitting research reports. Reviewed studies and articles are increasingly being published in foreign languages and are available in on-line at <http://prehled-vyzkumu.arub.avcr.cz/prehled-cisel-a-clanku/>. Online access to older yearly volumes is gradually being added.

What will certainly remain a fundamental attribute of the journal in the future is that each issue will be divided into two parts, the first of which comprising reviewed “Studies and Short Articles” and the other being the annual “Overview of Research in Moravia and Silesia”. The first part will continue to contain Research studies and articles focused on prehistoric archaeology, archaeology of Roman Period, Medieval and Postmedieval archaeology, with relationship to the Moravia and the adjacent part of Silesia and with methodology overlapping into related disciplines. The other part will provide a continual – in all 60 editions – annual review of field activities for the given year carried out in Moravia and adjacent Silesia. This was also the original aim of *Přehled výzkumů*: report about new field excavations – including both research oriented and salvage ones. In order to make this information accessible abroad, a considerable number of the articles were translated into German. Although “*Přehled výzkumů*” is now complemented from web applications (such as the Archaeological Map of the Czech Republic), its information potential remains of crucial importance. Without it, many field activities or archaeological finds would be “forgotten” by the professional community and the lay public.

Let's look back at a few events from the journal's history. *Přehled výzkumů* has been published by the Brno Institute of Archaeology of the Academy of Sciences since 1958; back then two “yearly volumes”

were published, for 1957 and 1958, and in 1959 a retrospective volume was published for 1956. After this the journal was published in chronological order, even though a number of volumes came out one or more years later. It was initially a yearbook; since volume 46 it has been a reviewed journal first with one issue and, since volume 52, with two issues: the first issue is generally focused on prehistory, the second on Mediaeval and Modern times. During 1990s in particular *Přehled výzkumů* went through a period of searching for a new style. One from positive innovation was certainly the expansion of the content to include “Studies and Short Articles”, commencing with volume 35 for 1990 (until the content of each volume was essentially just “Overview of Research in Moravia and Silesia”). In retrospect, one less positive factor was that fact that several changes were made to the title and form of *Přehled výzkumů* during the 1990s (as a summary we present a table of all volumes and issues at the end of this issue).

If we are reviewing about the history of *Přehled výzkumů*, we cannot miss several of the people closely associated with it. In addition to the founder Josef Poulík, we should at least mention editors from its early days such as Anna Medunová-Benešová as editor in chief, Rudolf Tichý as the translator of foreign-language contributions and résumés, and Běla Ludíková as the artist behind the drawing documentation. A fundamental role in ensuring the continuity of the publication at a time when a new form was being sought and eventually throughout the whole of the recent years has been played by the long-standing editor in chief Petr Škrdla.

What is important is that the last 8 volumes of *Přehled výzkumů* have been consistent not only in terms of their numbering or title, but also as regards their format, binding and the graphic design of the individual issues. This is definitely an expected commitment for future years. The changes announced starting with volume 61 will thus particularly affect the formal aspects of the journal. We must hope that these alterations will be permanent and will boost the renown and overall stability of the periodical in the years to come.

On behalf of the editors,

Lumír Poláček
Brno, May 15, 2019

STUDIE A KRÁTKÉ ČLÁNKY
CASE STUDIES AND SHORT ARTICLES
STUDIEN UND KURZE ARTIKEL

Recenzovaná část

Peer-reviewed part

Rezensierter Teil

DEPOZITA IDENTIFIKOVANÁ V ŘÍMSKÝCH PŘÍKOPECH NA LOKALITĚ MUŠOV-NEURISSEN A JEJICH PŘÍKLADY ZAZNAMENANÉ VE VYBRANÝCH AREÁLECH S DOKLADY POBYTU ŘÍMSKÝCH VOJSK

DEPOSITS RECOGNISED IN ROMAN DITCHES WELL-KNOWN FROM MUŠOV-NEURISSEN AND THE SELECTED EXAMPLES FROM OTHER SITES WHERE THE ROMAN ARMY PRESENCE HAD BEEN PROVEN

RADKA KNÁPEK, ONDREJ ŠEDO

Abstract

When research of the Roman ditch in the Neurissen tract in Mušov (Moravia, The Czech Republic) took place, only entirely isolated artifacts were found in areas situated next to the heights of the perimeter of the Burgstall hill. Animal bones, consisting in several cases of articulated parts of skeletons, had a special role (ditches Mušov-Neurissen II and Mušov-Neurissen IV where the human skeletons were also found.) Interpretation of the finds in this position is impossible without reference to other sites. Therefore we present several comparative examples of analogical finding situations in places where the Roman army presence was proven (Ruhhof, Hulín-Pravčice, Pilismarót-Szobi rév, Stillfried, Newstead, Brno-Vojtova street). Attention is also given to other places with significant strength of evidence (Regensburg-Harting, Kaiseraugst, Bratislava-Rusovce, Kalkriese).

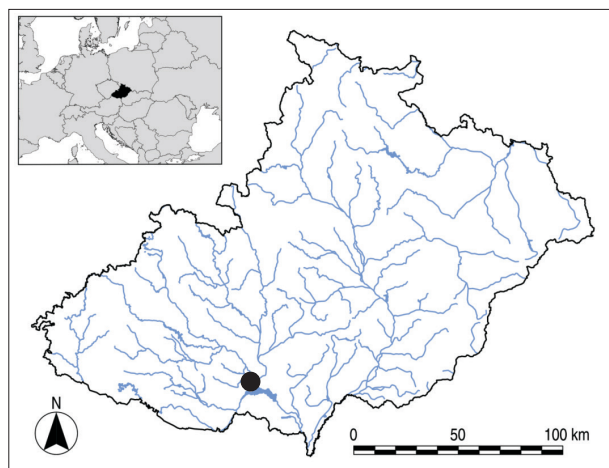
Keywords

Roman period deposits – rituals of transition – aggression – archaeology of warfare – Roman army – barbarians

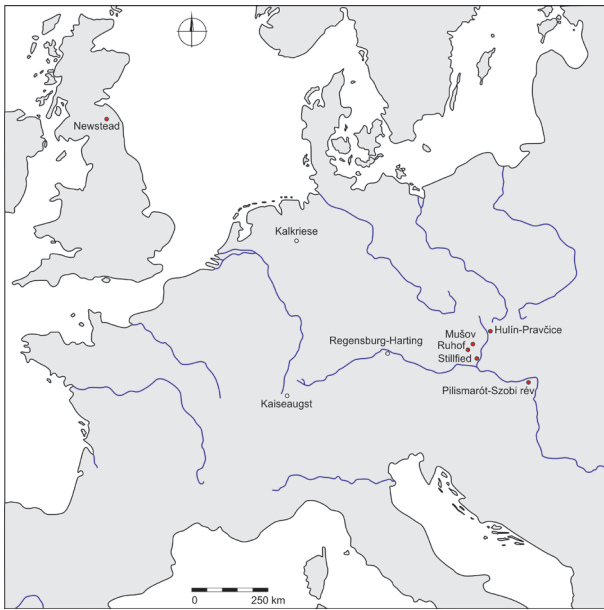
Úvod

Pro poznání kontaktů římského a barbarského světa přinášejí četné informace výzkumy v Mušově (obr. 1, 2), s návrším Burgstall (katastrální území Mušov, v současnosti správní území obce Pasohlávky, okres Brno-venkov). Místo se nalézá 70 km na sever od římského limitu na středním Dunaji. Už při výkopech, které na vrcholu návrší vedl v letech 1926–1928 Anton Gnirs, byly nalezeny doklady o pobytu Římanů v době markomanských válek (Gnirs 1931); další významné terénní aktivity vedl od poloviny osmdesátých let minulého století Jaroslav Tejral. Systematické výzkumy v posledních letech, kdy se vedení prací na lokalitě ujal Balázs Komoróczy, byly doplněny o rozsáhlé záchranné akce zasahující i do níže položených částí svahů návrší (sumarizující přehledy dosažených výsledků Komoróczy, Vlach 2018, 231–255, především 253–255; Tejral 2014; 2017; Komoróczy 2008). Sledovány byly rovněž lokality v předpolí Burgstallu, s doklady barbarského osídlení (např. Komoróczy *et al.* 2010).

V letech 1993–1994 probíhal záchranný výzkum v linii nově budované silnice probíhající po východních svazích Burgstallu, kde se nalézají plochy označované v minulosti místním názvem Neurissen. Akci

Poloha studované lokality na mapě Moravy.
Location of the site on a map of Moravia.

Obr. 1. Mušov a vybrané lokality sledované v textu (plně kroužky); další významné lokality, jimž byla v textu věnována pozornost (prázdné kroužky).

Fig. 1. Mušov and selected sites mentioned in the text (filled circles) and other remarkable places to which attention was paid in the text (empty circles).

vedli Miroslav Bálek a Ondrej Šedo, tehdy pracovníci Ústavu archeologické památkové péče Brno. Největší počet objektů byl zaznamenán v prostoru vysoké říční terasy, kde došlo ke skrývkám souvislé plochy o rozloze 3 ha. V průběhu výzkumné akce se podařilo získat informace o četných aktivitách římských vojsk, která opakovaně využívala tato místa. Nejvýznamnější objekt, půdorys dřevozemní stavby s apsidou, spolu s prvky opevnění (příkop, val, brána a věže s dřevěnou konstrukcí) je autory výzkumu řazen do doby augustovské, jakkoliv toto datování vyvolává v odborné literatuře diskuse (Bálek, Šedo 1995; Komoróczy 2006). Další, méně výrazné doklady o pobytu římských vojsk (úseky příkopů, pece) ve stejných místech jsou kladeny do doby markomanských válek. V rámci zkoumané plochy byl zaznamenán rovněž krátký úsek římského základového zdiva a množství stavební sutě se zlomky cihel a keramické krytiny z 2. poloviny 2. století. Podařilo se zaznamenat rovněž stopy barbarského osídlení s možným trváním v 2. až 3. století (Knápek, Šedo 2015).

V době záchraného výzkumu byly identifikované neobvyklé nálezové situace v příkopu Mušov-Neurissen II s jednotlivými zvířecími kostmi, a také s kostmi v anatomickém uspořádání. Pozornost vzbudil rovněž příkop Mušov-Neurissen IV, kde byly odkryty

Obr. 2. Návrší Burgstall s průběhem římského valu a příkopy Mušov-Neurissen II a Mušov-Neurissen IV.

Fig. 2. Burgstall hill with Roman rampart and ditches Mušov-Neurissen II and Mušov-Neurissen IV.

kosterní pozůstatky 32 lidí, a také kosti a části koster zvířat, především koní a dobytčat (Šedo 2015). Domníváme se, že tyto objevy můžeme zařadit mezi tzv. depozita a že jsou výsledkem neprofánních manipulací, realizovaných v rámci aktivit lidí doby římské. Další objekty a vrstvy vykazovaly znaky, které by dovolovaly zařazení do stejné kategorie, tedy mezi depozita, počty získaných artefaktů a ekofaktů jsou nízké, navíc jejich časové postavení je nutno diskutovat, a proto se jim v tomto textu nebudeme věnovat. Situace zaznamenaná v Mušově není zcela výjimečná, období lze spatřovat v nálezech dokumentovaných na jiných lokalitách, kde byly identifikovány stopy přítomnosti římských vojsk. Vybrané příklady nálezů z takových míst využijeme k bližšímu poznání událostí, které se odehrály v prostoru terasy v trati Mušov-Neurissen.

Příkop Mušov-Neurissen II (MN II)

Příkop MN II probíhal napříč plochým terémem na jižních a jihovýchodních svazích Burgstallu. V průběhu výzkumu v letech 1993–1994 byl zaznamenaný v prostoru skrývek mezi hranou terasy a starou silnicí (obr. 2); za ní pokračoval dál, do míst, kde v současnosti jeho průběh vyznačují vegetační příznaky na polích jižně od vrcholových částí návrší. Není jasné, zda příkop vznikl jako obranný prvek doplňující příkopy a val ústředního opevnění, anebo s jinými zkoumanými obrannými liniemi nesouvisel a chránil samostatný areál, který plnil zvláštní funkce.

Podrobně byl při výzkumu sledovaný úsek příkopu dlouhý 58,5 m. Nalézal se na jihovýchodní straně obranné linie, kde příkop směřoval k hraně terasy. Pro poznání dalších aktivit v těchto místech má význam pec s předpecní jámou (kont. 504 a 505), která zčásti zasahuje do výplně příkopu, a máme za to, že také reprezentuje objekt z doby, kdy na místě pobývala římská vojska. Toto technické zařízení, zřejmě z doby markomanských válek, indikuje opakované využití místa Římány, už v čase následujícím po zániku samotného příkopu. Příkop MN II byl zahloubený do drodivého, šterkového podloží a měl hrotitý profil (šířka 324 cm, hloubka 140 cm – měřeno od úrovně podloží, 170 cm – měřeno od aktuálního povrchu ornice). Výplň příkopu u dna tvořila světle hnědá písčitá hlína s malým množstvím valounů. Odpovídala materiálu, který v době římské tvořil povrchové, humózní vrstvy s drnem. Do výše položených úrovní výplně z míst, kde se nalézal val, byly posléze nasunuty vrstvy s vyšším podílem šterku, nad nimi se objevovala další úroveň s humózní hlínou.

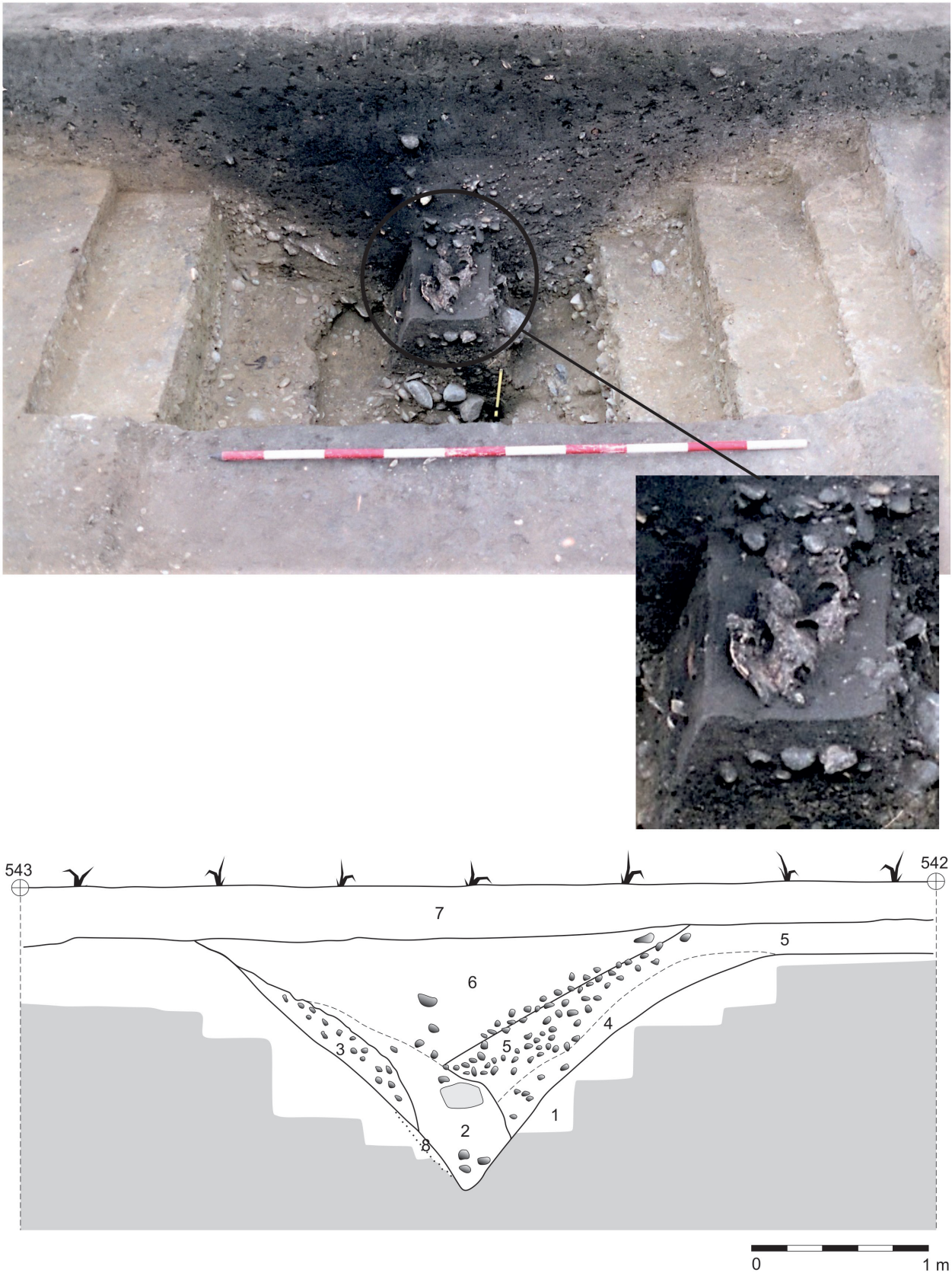
Přítomnost šterkových vrstev byla zaznamenaná i na dalších lokalitách z jižní Moravy, kde byly zkoumány příkopy táborů římské armády. Získané poznatky umožňují závěr, že k vytvoření výplně docházelo zpravidla velmi rychle, nejspíš při záměrném zasypávání

příkopu. To mají potvrzovat i přírodovědné analýzy na vybraných lokalitách (Lisá a kol. 2015). Předpokládáme, že tato zjištění platí i pro námi sledovaný příkop.

Na povrchu nejnižší položené vrstvy s humózním materiálem byla odkryta kalva dobytče. Nalézala se 40 cm nad niveletou, do níž zasahoval hrot příkopu, a 100 cm pod úroveň podloží. Na zvířecí lebku pak byly nasunuty vrstvy s větším obsahem šterku, tedy ty, které by měly pocházet z valu (obr. 3). Ve střední části zkoumaného úseku se našel blok kostí bovida v anatomickém uspořádání. Zahrnoval obratle krční a hrudní páteře s několika žebry; zásyp kolem tvořila humózní hlína bez šterku (obr. 4). Kostí se nalézaly ve stejné úrovni, v jaké ležela v prostoru u profilu příkopu kalva dobytčete. Při výzkumu navazující části příkopu se pak objevila neúplná kostra koně bez lebky, s částečně dislokovanými kostmi přední části skeletu (obr. 5). Kostra byla uložena v úrovni zhruba 120 cm nade dnem příkopu, a pouhých 30 cm pod úrovní podloží v okolním terénu. K uložení zvířete došlo v situaci, kdy byl příkop z významné části zaplněný, a špatný stav zachování zoologického materiálu umožňuje závěr, že v této podobě zůstalo tělo zvířete po nějakou dobu nepřekryté hlínou, anebo na něm spočívala pouze malá vrstva drnu. Další velká kost, lopatka koně, byla situována v místě, kde příkop vystupoval do větší výše. Zde došlo v novověku k výrazným zásahům do terénu, a původní situaci nelze bez problémů rekonstruovat. Proto se tomuto nálezu nebudeme blíže věnovat.

Poblíž dna příkopu MN II nebyly zaznamenaný drobné předměty. Ty se objevily až v úrovni, v níž se nalézala kostra koně. Lze konstatovat, že žádná z kostí a ani jediný z předmětů náležejících do kategorie artefaktů se nedostaly do otevřeného příkopu v situaci, kdy byl plně funkční anebo pouze částečně zasypáný. Artefakty reprezentovaly nevelké zlomky římských cihel, ze všech stran otlučených do amorfnní podoby, a dva železné cvočky z vojenské obuvi, oba situované v blízkosti koňské kostry. Domníváme se, že k uložení částí zvířat, jednotlivých kostí a drobných předmětů ve vrstvách vyplňujících příkop nedošlo náhodně, při samovolných přírodních procesech. Přesun mrtvého koně na místo, kde byla nalezena kostra, musel být provedený s pomocí záprahu anebo se na něm účastnilo několik lidí. Podle analýzy Lubomíra Peškeho (v přílohách závěrečné zprávy o výzkumu Mušov-Neurissen 1993–1994) mělo zvíře v kohoutku výšku pouze 126 cm, a odpovídalo tedy koňům typu pony; pro velikostní skupinu moderních koní s výškou 102–122 cm je přitom uváděna váha 225 až 350 kg (McKiernan 2007, Table 1).

Manipulace s tělesem, jaké představovaly pozůstatky koně uloženého do příkopu, byla tedy značně náročná. Další zvířecí kosti, kalva, a především blok kostí zahrnující obratle a žebra, rovněž nepředstavují součást náhodně vyhozeného „kuchyňského odpadu“.

Obr. 3. Postavení lebky bovida v profilu příkopu Mušov-Neurissen II. Lebka zvířete je vyznačena šedou barvou.
Fig. 3. Position of a bovine skull in the ditch profile Mušov-Neurissen II. The skull is marked with grey colour.

Obr. 4. Blok páteře bovida v příkopu Mušov-Neurissen II.
Fig. 4. A block of a bovine spine in the ditch Mušov-Neurissen II.

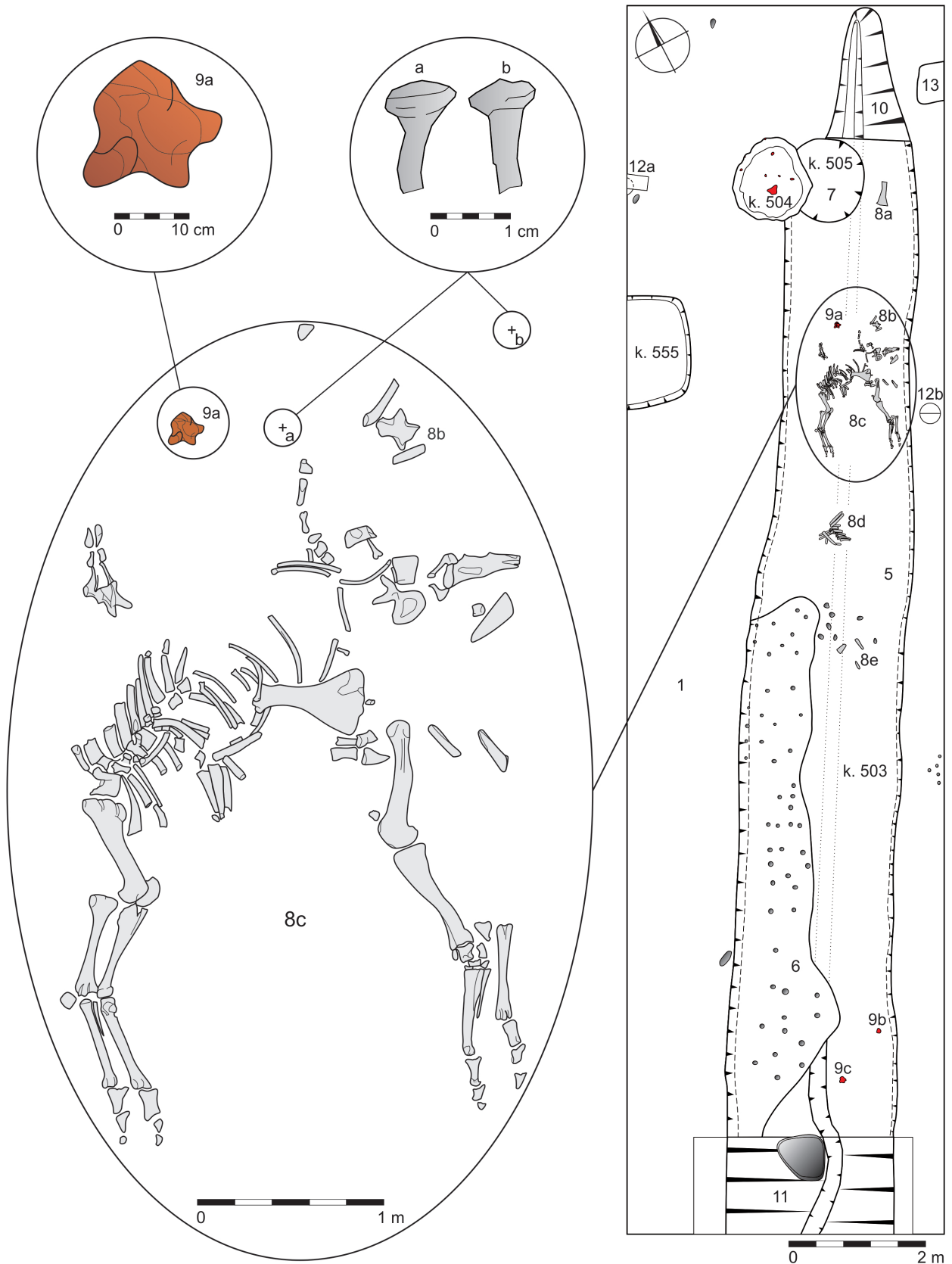
V případě zlomků cihel je nutno připomenout, že nejbližší známý zdroj, budovy spojované s římskými aktivitami doby markomanských válek na Burgstallu – jsou vzdálené zhruba 600 m, a kumulace rozpadlého římského zdiva zahrnující i fragmenty cihel zaznamenaná v průběhu výzkumu na okraji terasy v trati Neurissen se nalézá 200 m daleko. Lze z toho odvodit, že zlomky situované v příkopu bylo nutno vyzvednout někde jinde a na místo nálezů přemístit záměrně. Cvočky by mohly být ztraceny při pobytu římských vojáků na plochách v okolí hrany terasy. Četnost takových nálezů v okolí příkopu je minimální – při sledování skrývek zabírajících dva hektary se podařilo najít pouze 2 další, opět v kontextu se zvířecími kostmi (předpeční jáma a pec kont. 812); na tomto místě je nutno připomenout, že při práci na výzkumu byl používán detektor kovů. (V době výzkumu příkopu MN II bylo dokonce zvažováno, že se tyto cvočky dostaly na místo jako součást římských bot zbavených téměř všech železných prvků.)

Pro vysvětlení situace se zvířecími kostmi v příkopu MN II bychom mohli pracovat s tvrzením, že vrstvy zaplňovaly příkop postupně, při přirozeném splavování materiálu z okolí; drobné nálezy by pak představovaly pouze náhodnou intruzi. Stejně jako tělo koně, blok páteře nebo jednotlivé kosti by v takovém případě byly vyhozeny jako odpad v době následující po zrušení tohoto opevnění. Při výkladu situace se ale přikláníme k závěru, že příkop zanikl krátce po zrušení opevnění, byl alespoň zčásti zaplněný už při odchodu římské vojenské jednotky, a části zvířecích těl, stejně jako jednotlivé kosti byly do něj uloženy záměrně, což zřejmě platí i o drobných nálezech.

Příkop Mušov-Neurissen IV (MN IV) s lidskými skelety a částmi koster zvířat

Příkop MN IV je známý pouze v krátkém úseku, na strmém svahu terasy. Končil u její hrany, kde se nalézal obloukovitý uzávěr. Jeho pokračování na níže položené části svahu, za bodem, kam v průběhu výzkumu zasáhly výkopy, tedy směrem k říční nivě, neznáme. Nevíme ani, jaký areál měl příkop chránit – stopy pokračování stejné obranné linie se na rozsáhlých skrytých plochách v prostoru terasy žádným způsobem neprojevovaly. Příkop s profilem odpovídajícím zhruba široce rozevřenému písmenu V dosahoval velkých rozměrů. V místech, kde překračoval hranu terasy, měl šířku 780 cm a hloubku 375 cm. Svou velikostí výrazně překonává příkopy chránící římské polní tábory v Podunají, je dokonce větší, než příkop provázející val na vrcholu Burgstallu. Neobvyklá je i jeho výplň s vrstvou obsahující četné lidské a zvířecí kosti (obr. 6). Příkop MN IV propojuje Jaroslav Tejral s drobným příkopovitým útvarům zaznamenaným na západním a jihozápadním okraji opevněného areálu ve vrcholových částech Burgstallu. Tamní útvar spojuje s germánskými aktivitami z doby po odchodu Římanů po skončení markomanských válek (Tejral 2017, 171–172, Abb. 21: 1). Oba objekty mají podobnou výplň, s enormně velkým zastoupením kostí, vykazují ale jiné profily a značně odlišné rozměry. Mohly by být stopou stejných nebo podobných aktivit; potvrdit jejich náležitosti k jedinému liniovému výkopu ale není za současného stavu terénních výzkumů možné.

Vrstva s pozůstatky lidí a zvířat se v příkopu MN IV nalézala ve spodní části výplně. Obsahovala rovněž artefakty, které pocházejí z barbarského prostředí, a náležely tedy k inventáři, jímž byli za svého života vybaveni lidé umístění do příkopu (bronzová spona, esovité stříbrné záponky, jantarové a skleněné korálky, dvě železné přezky, železné klíče, železný kruh malého průměru, puklice štítu). Nečetné drobné předměty římského původu můžeme považovat za intruzi (železný otočný klíč, část bronzové ataše, miniaturní zlomky provinciální keramiky), větší zlomek cihly ale mohl být přinesený záměrně. To by znamenalo, že fragment stavební keramiky je obdobou zlomků vyzvednutých z příkopu MN II. Umístění takového zlomku do výplně by pak poukazovalo na obdobné motivy, které vedly na obou místech k vytvoření podobné nálezové situace. V průběhu zatímních analýz nedošlo k podrobnému vyhodnocení způsobů, jakými byly ukládány lidské pozůstatky. Ani v jediném případě se však nepodařilo shledat stopy pietního zacházení, a podle všech znaků byli lidé do deprese spíše pohozeni. Jako příklad jasné manipulace s tělem mrtvého můžeme uvést objev kostry dospělého muže, která ležela u samého konce příkopu v poloze na břichu (obr. 7). Zvláštní pozornost si zaslouží další ze složek výplně – v úrovni s kumulací kostí se objevovaly četné a mimořádně velké valouny. Kameny obdobných veli-

Obr. 5. Úsek příkopu Mušov-Neurissen II s pozůstatky zvířat, nálezy cvočků z obuvi a se zlomky cihel.

Fig. 5. A section of the ditch Mušov-Neurissen II with animal relicts, findings of hobnails and fragments of Roman bricks.

kostí se nenalézají nikde v okolí, a pouze na stěnách příkopu se po začišštění objevovala vrstva šterku s větším zastoupením velkých kusů. V době zaplňování příkopu by ale musela být k dispozici nějaká skládka, anebo by byly takové kameny vyzvednuty z povrchu konstrukce přílehlého valu. V každém případě účastníci poklizení pozůstatků lidí a zvířat házeli kameny do prostoru příkopu záměrně.

Marta Dočkalová (1994; 1995; 2005a; 2005b, 337–338) při antropologické analýze konstatovala u části jedinců stopy záseků, identifikovala úder tupým předmětem a v jednom případě (kostra ženy) došlo dokonce k dekapitaci. Zvířata (doložení jsou především koně a bovidé) byla do příkopu uložena v podobě velkých bloků těl. Podle zářezů na některých kostech z nich byly odebrány vybrané kusy masa (Šedo 2015, 24, Abb. 9–10). Tím je zpochybněna jedna z přípustných verzí výkladu o uložení kosterních pozůstatků, totiž představa, že se jednalo o likvidaci osob a zvířat postižených morem, který měli přinést do západní části Impéria římsí vojáci po skončení výpravy proti Parthům v roce 166 (Bugaj 2008). Je těžké připustit, že by v zájmu odstranění zvířat – nositelů infekce – došlo v Mušově k jejich pobíjení, a poté se vybraná část masa využila k přípravě jídla.

V případě bronzové spony je jasná vazba předmětu na osoby uložené do prostoru příkopu – při konzervaci byl na vinutí rozeznán krátký úsek korozi petrifikované nitě. Bronzový výrobek se tedy do výplně příkopu dostal společně s kusem oděvu. Spona s vysokým zachycovačem a horní třetivou vloženou do háčku byla zařazena k Almgrenově VII skupině, a má náležet do doby po roku 180 (Tejral 1998, 394). Při dokumentaci inventáře kovolitecké dílny na sídlišti v poloze U vodárny v katastru Pasohlávek (Tejral 2006) se podařilo identifikovat hliněnou formu, ve které měla být právě tato spona odlita. V uvedeném výrobním objektu, i v dalších podobných v barbariku, se měl využívat kov, který pocházel z předmětů sebraných obyvatelstvem v místech využívaných římským vojskem v době markomanských válek (Bazovský 2009, 433–435).

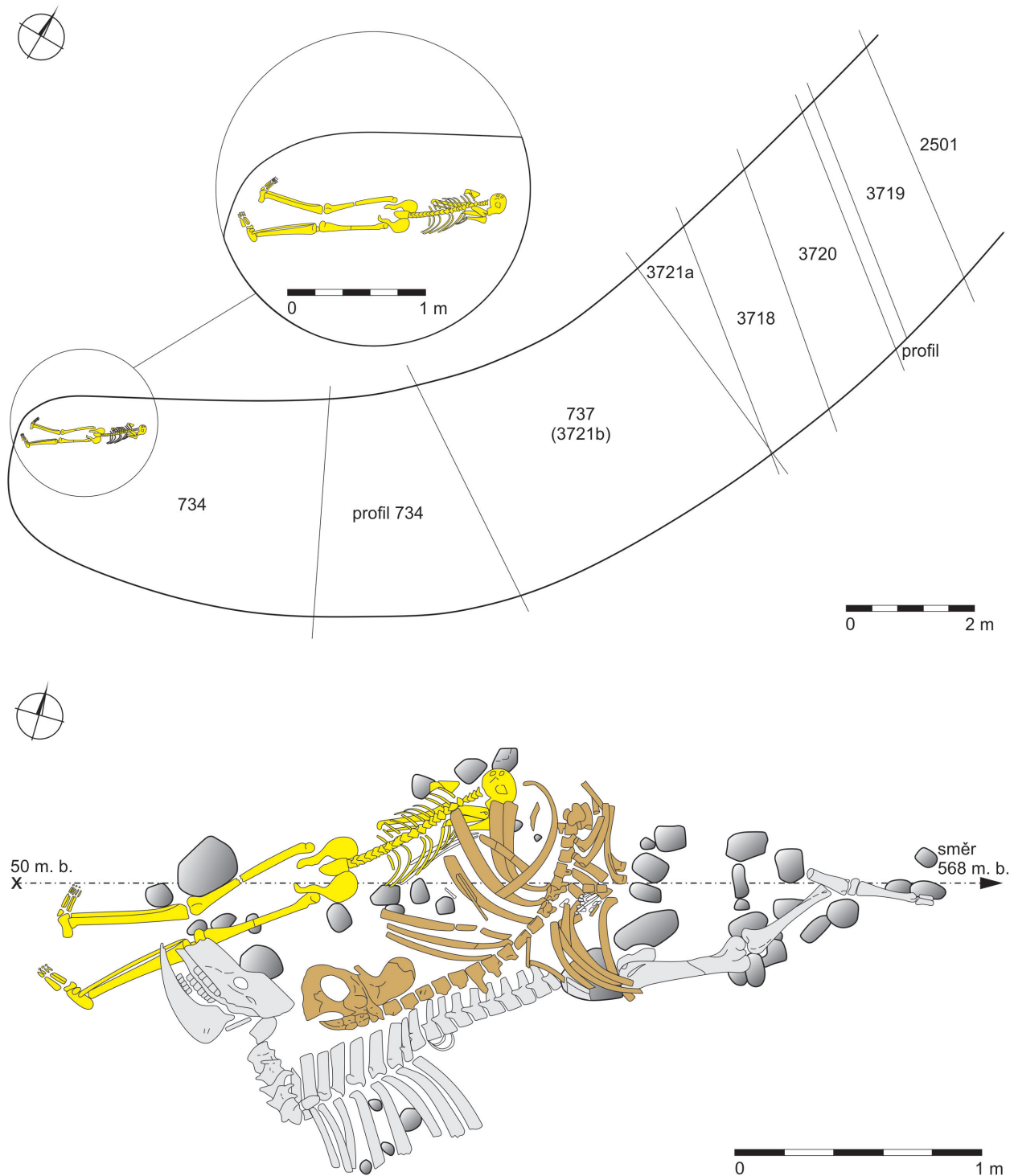
Podle drobných nálezů lidé uložení v příkopu představovali příslušníky barbarické komunity, s významným zastoupením mladých žen a dětí. Pro identifikaci aktérů násilí a pro určení, kdo mrtvé přesunul do příkopu, nám chybí jednoznačné indicie. Můžeme je hledat mezi obyvateli barbarika, angažování římských vojáků je méně pravděpodobné, nebo by jejich přítomnost dokonce měla být vyloučena – takové řešení odpovídá závěrům, které jsou uváděny při prezentaci výzkumů na Burgstallu. Při řešení chronologických otázek přechodu mezi starší a mladší dobou římskou Jaroslav Tejral konstatoval, že poté, co Římané místo vyklidili, probíhala devastace zděných staveb, zlomky cihel odnášených místním obyvatelstvem se dostaly na plochy sídlišť v okolí Burgstallu a při archeolo-

Obr. 6. Zvířecí a lidské kosti v příkopu Mušov-Neurissen IV.
Fig. 6. Animal and human bones in the ditch Mušov-Neurissen IV.

gických výzkumech se objevují ve výplních objektů. Poskytují tak oporu pro časové zařazení do doby následující po odchodu Římanů (např. Tejral 2011; 2017, 177, Abb. 22).

O výsledky bádání Jaroslava Tejrál o chronologických problémech v naddunajském barbariku se opírala studie zaměřená na barbarickou složku nalezených předmětů získaných v průběhu výzkumu příkopu MN IV (Šedo 2015). Byly přitom připomenuty starší hypotézy nastolené v textech Miroslava Báalka a Ondreje Šeda (Bálek, Šedo 1994; 1995, 11; Bálek, Šedo 1998, 162–163; Šedo 2001, 194–196), s předběžnými závěry o dobové situaci, za níž došlo k pobíjení lidí, jejichž pozůstatky byly nalezeny. Kromě spony další opory pro datování barbarických artefaktů umožnily dvě stříbrné esovité záponky, skleněné korálky, zlomky korálků z jantaru, tři železné klíče, přezka s obdélným rámečkem, přezka s rámečkem ve tvaru písmene D, železný kroužek a železná puklice štítu. Část položek nesla znaky předmětů

Obr. 7. Půdorys s uzávěrem příkopu Mušov-Neurissen IV s kostrou muže v poloze na břichu. (Podle: Dočkalová 2005a, upraveno.)

Fig. 7. A plan of the ditch end in Mušov-Neurissen IV with a skeleton of a man in an abdominal position. (Following: Dočkalová 2005a, adapted.)

objevujících se už ve starší době římské, jiné se objevují v kontextech zařazovaných v odborné literatuře do mladšího období. Navzdory malému počtu dovolovaly tyto nálezy úvahy o tom, že mrtví za svého života náleželi k vyšší sociální skupině. Lze navíc konstatovat, že lidé, jejichž kosterní pozůstatky byly nalezeny v příkopu, byli v jihomoravském prostředí cizí, což platí například i pro komunitu pohřbívací na germánském pohřebišti v Jevíčku v severozápadní části Moravy s některými prvky charakteristickými pro wielbarskou kulturu. Jak vyplývá z argumentace, kterou uvádí Eduard Droberjar (2014, 143), tamní afiliace k wielbarskému prostředí nemusí být jediná možná. Při studiu hmotné kultury osob identifikovaných v Mušově je možné hledat souvislosti s oblastmi na východním nebo západním obvodu sídelního území kultury przeworské.

Z novějšího studia stratigrafických poměrů v jiných částech terasy v trati Neurissen, z místa „U propustku“, vyplývá, že se zde barbaři objevovali (anebo v těchto místech jistý čas pobývali) už před konečným odchodem římských vojsk. Nálezy, především keramika reprezentující barbarské obyvatelstvo, se totiž objevuje ve vrstvách obsahujících stavební suť z římských staveb. A navíc až v době po uložení vrstev s římským a barbarským materiálem zde došlo k další stavební činnosti, při které Římané vybudovali krátký úsek základového zdiva z kamenů spojovaných maltou – pobývali zde a opět stavěli v čase, kdy se v prostoru Burgstallu nalézaly zbytky destruovaných budov. Jasně řešení časového postavení neobvyklé události zaznamenané nálezy v příkopu MN IV tedy stále není k dispozici; komunita, jejíž příslušníci byli zabiti, se tedy v prostoru příkopu mohla nalézat v době po odchodu Římanů, ale už i dříve, v době přítomnosti římských vojáků. Kdo rozhodl o exekuci a kdo ji provedl, zůstává otevřenou otázkou.

V rámci sledování náleзовé situace v příkopu MN IV je významné připomenout některé detaily. U části koster, na místech těla, kde se nenalézají vrstvy svaloviny, především na lebkách, byly identifikované stopy působení silného žáru. V době po smrti se mrtvoly musely nalézat v místech, kde na ně působil oheň. A v těsné blízkosti kostí se při preparaci dalo pozorovat zvýšené množství zcela malých uhlíků. Lze připustit, že se na místo dostaly v záhybech šatů obětí. Překvapující je, že mrtví nebyli zbaveni předmětů vyrobených z cenných materiálů (stříbro, jantar, skleněné korálky). Naproti tomu je zřejmé, že puklice štítu se na místo nálezu dostala až poté, co byla sejmuta z dřevěné části. Připomenout lze i zmíněné velké valouny nalézané v prostoru s kumulacemi kostí. Ty musely být do příkopu házeny průběžně, současně s pobitými lidmi, a pak i poté, až do doby, kdy místy došlo k překrytí vrstvy s mrtvými těly. Přitom bylo nutno vynaložit jisté množství práce. Kameny však nemohly vytvořit zásyp souvisle uzavírající, izolující vrstvu tak, jak by to dovolovalo navršení hlíny. Valouny evo-

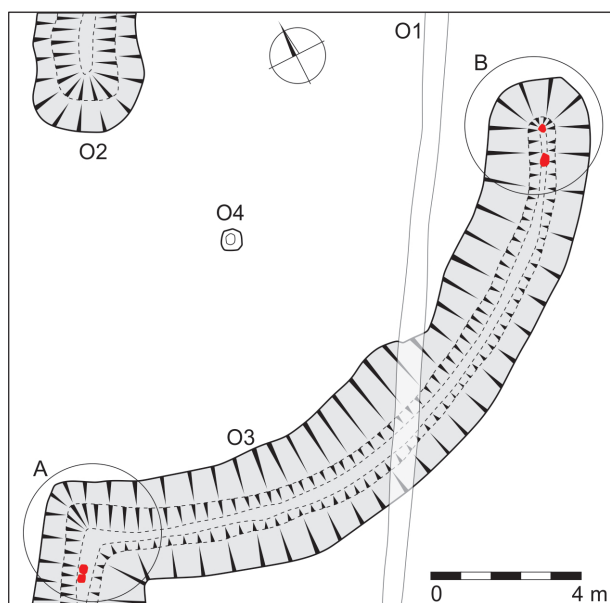
kují popisy událostí, které ze zpráv o antickém světě shromáždil James Georg Frazer v knize Zlatá ratolest – vybrané osoby anebo zvířata zastupující komunitu v úloze „obětního beránka“ byly při zvláštním „obřadu“ vyvedeny mimo zástavbu nebo za hranice města, a jako tvorové, na které se podle představ současníků přenesly všechny hrozby sužující komunitu, byli ukamenováni (Frazer 58, 2; 501).

Lidské kostry nalezené v příkopu vykazují znaky násilí, které vedlo k usmrcení skupiny lidí, z nichž podle výsledků výkopů známe zřejmě pouze část, 32 jedinců. Zabíjení postihlo také zvířata, z jejichž těl byly odděleny a zřejmě dále zpracovávány jen malé bloky. Velký objem masa zůstal bez využití. Protože při odklizení bylo nutno vynaložit mnoho energie, muselo mít toto jednání pro účastníky nějaký smysl. Jejich počínání můžeme označit za manipulaci, a toto konstatování se týká nejen zvířecích těl, ale i artefaktů, kdy některé, zhotovené z drahých materiálů, nebyly považovány za vhodnou kořist. U jiných předmětů s jistou hodnotou (například puklice štítu) došlo k demontáži a kovová část se pak objevila ve výplni.

Exkurz: Další objekty s příznaky manipulací v okolí Burgstallu

Kromě obou výše zmíněných příkopů jsou z plochy výzkumu v trati Neurissen známé další objekty, u nichž můžeme spatřovat příznaky manipulací a nálezy vyzvednuté v průběhu výzkumu by tedy mohly být označeny jako depozita. Domníváme se, že k nim náleží předměty ve výplních některých pecí na přípravu jídel, s výplní s množstvím zvířecích kostí (jasně v případech pece P 11 – kont. 801, s dvěma cvočky z vojenských bot, a také P 16 – kont. 931, pravděpodobně i P 9 – kont. 703). Další příklady představují malé skládky římských cihel kont. 704 a 701 situované u barbarské chaty kont. 736. Zvířecí kost a železný hřeb reprezentující stavební konstrukční prvek jsme našli i v kvadratické mělké jámě na ploše terasy (kont. 714). Počty předmětů a samotné náleзовé situace však nedovolují podrobné analýzy, jsou málo průkazné, proto se zmíněným objektům nebudeme věnovat.

Při výzkumech prováděných v prostoru návrší Burgstall byly rovněž zaznamenány neobvyklé náleзовé situace. Povšimnul si jich Jan Bouzek (1994, 177), který zdůrazňoval dramatické okolnosti, které doprovázely jejich vznik. Zvláštní horizont, vytvořený v průběhu poklizení areálu na Burgstallu v závěru římského pobytu, předtím, než se zde objevili barbaři, zmiňuje opakovaně Jaroslav Tejral. Kovové výrobky měly být znehodnoceny, aby nebyly použitelné, kdyby padly do rukou místního obyvatelstva (Tejral 2017, 164–180). Možné rituální jednání lze spatřovat v intencíálních zásazích, které zaznamenává tabulka

Obr. 8. Situování dvou skupin předmětů uložených u dna příkopu v prostoru brány tábora v Ruhhofu. (Podle: Groh, Sedlmayer 2015, upraveno.)

Fig. 8. Placement of two groups of objects put near the bottom of the ditch in the space of the gate of the temporary camp in Ruhhof. (Following: Groh, Sedlmayer 2015, adapted.)

s vyobrazeními poškozených hrotů kopí nalezených při výzkumech na Burgstallu, představená stejným badatelem (Tejral 2017, 168, Abb. 18). Část kopí má ohnuté listy, což by dobře odpovídalo nakládání s předměty poškozenými záměrně před uložením do hrobů v průběhu doby římské.

Zvláštní postavení má lidská kostra nalezená při záchranném výzkumu na jižních svazích Burgstallu, v prostoru mezi půdorysem velké stavby – valetudinaria s dřevohlinitou konstrukcí a dvojitým příkopem na západní straně opevněné plochy. Kostra muže s mírně pokrčenými koleny byla situovaná v obdélné jámě. Pod levým loktem se našla kolínkovitá spona, na lokalitě běžný typ spínadla, jaký provází kontexty z doby markomanských válek. Předmět měl být použitý pro sepnutí šatu zemřelého. To umožnilo formulovat závěr, že do období, kdy se války odehrávaly, náleží i samotný pohřeb. Podle analýz kosterního materiálu zemřelý pocházel z římského území, způsob jeho uložení ale neodpovídal, v době převažujícího žárového ritu, dobovým normám. Vzhledem k tomu, že se hrobová jáma měla nacházet uvnitř opevněného areálu, mohlo (v souladu s kultovními představami platnými v římském prostředí) dojít k uložení mrtvého do jámy až poté, co opevněná plocha už přestala být využívána (Komoróczy, Vlach 2018, 247, 249). Nález se vymyká z okruhu běžných objevů, zda však náleží k projevům manipulací, mohou rozhodnout pouze vedoucí výzkumné akce.

Konečně i v nejbližším zázemí návrší, v prostoru navazujícím na rozsáhlé sídliště zkoumané v katastru Pasohlávek (v trati U vodárny), se objevily objekty s neobvyklým inventářem; pozornost si zaslouží mělká kruhová jáma K 57, kde ležely kostry dvou psů, kosti koně, tura, prasete a dalších savců, přičemž část z nich se našla v anatomickém uspořádání. Inventář doplňoval zlomek římské cihly, získané obyvateli sídliště nepochybně v době, kdy probíhala destrukce zděných římských staveb na Burgstallu (Komoróczy *et al.* 2010, 386–389, obr. 7). Z Brodu nad Dyjí je známé sídliště kladené do začátku mladší doby římské (Kratochvíl 1987; Tejral 1999, 155; Tejral, Jelínková 1980). Válcovitá zásobní jáma číslo 5 kromě nevelkého počtu barbarské keramiky obsahovala zlomek římské střešní tašky (*imbrex*), a také kosti nebo části koster pocházející z několika kusů dobytčat.

Všechny uvedené příklady zřejmě náleží do druhé poloviny 2. století. Jiné postavení má situace zjištěná ve studni tábora označovaného jako Mušov-Neurissen I (Knápek, Šedo 2018), který podle některých názorů bývá kladen do doby augustovské. U dna studniční šachty zde byly objeveny zlomky jeleního paroží. Různé části těl jelenů přitom provázely depozita ukládaná do studní v některých oblastech římského světa (např. Kilcher 2007, 42–43; Kousser 2010, 126–127). Znamenalo by to, že v Mušově došlo k manipulacím a k ukládání depozit jak v době kolem změny letopočtu, tak i mnohem později, až ve 2. polovině 2. století.

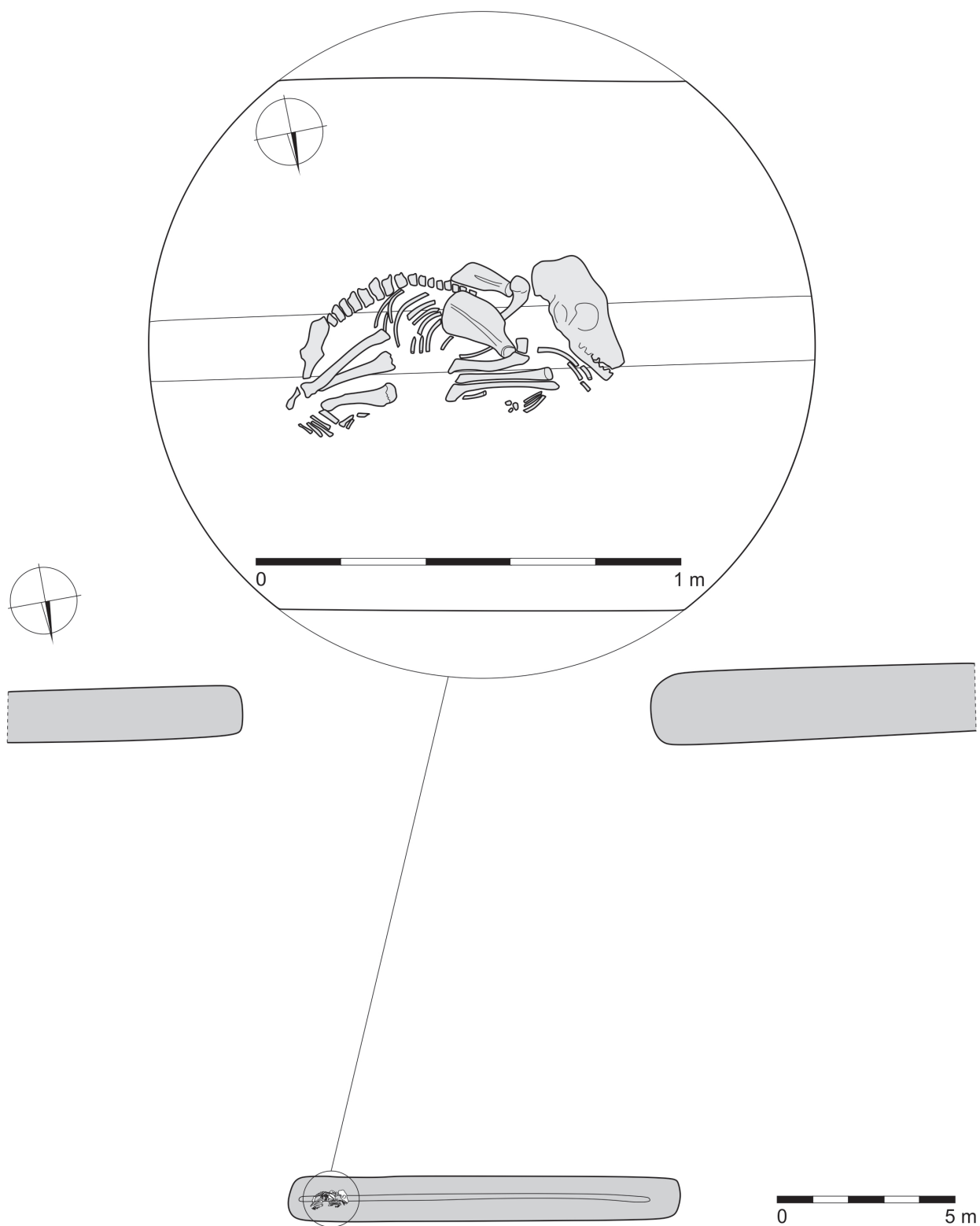
Ruhhof

V prostředí římských krátkodobých táborů nad středním Dunajem byly nálezy obdobné těm, které známe z Mušova, zaznamenány při výzkumu tábora v Ruhhofu. Lokalita je vzdálená vzdušnou čarou 22 km od mušovského Burgstallu. Nalézá se na opačném, jižním břehu řeky Dyje, v prostoru přiléhajícím jednou z delších stran k inundaci. Trapézovitá plocha s délkami stran 748, 720, 482 a 511 m, s plochou 36,5 ha, byla vymezena hrotitým příkopem. Vstupy do tábora byly upraveny do podoby bran typu clavícula, po dvou se nalézaly v delších stranách, jedna ležela v krátké straně, zatímco naproti chránil vstup do areálu předsunutý příkop – *titulum*. Tábor podle nálezů drobných předmětů náleží do období markomanských válek a nalézal se v blízkosti míst, kde byly doloženy barbarské sídlištní aktivity. Zvláštní situace byla zjištěna v příkopu vytvářejícím oblouk brány na jihozápadní straně. Zde se objevily dvě germánské nádoby (vyšší hrnec a mísa, v obou případech rozbité ještě před uložením, zřejmě s použitím valounu zjištěného v průběhu výzkumu). K nádobám dále náleží část šupinového pancíře, drobný železný kruh a také železná cvočka z římské vojenské obuvi. Zjištěný počet cvoček odpovídá polovině počtu, jaký byl obvykle zapotřebí k úpravě podrážky jedné boty (obr. 8, 9);

Obr. 9. Drobné předměty použité jako depozita v prostoru claviculy tábora v Ruhhofu. (Podle: Groh, Sedlmayer 2015, upraveno.)

Fig. 9. Small objects – deposits, from the clavicula of the camp gate in Ruhhof. (Following: Groh, Sedlmayer 2015, adapted.)

Obr. 10. Kostra psa v předsunutém příkopu v prostoru brány tábora v Hulíně-Pravčicích. (Podle: Daňhel *et al.* 2009, upraveno.)

Fig. 10. A skeleton of a dog in the advanced short ditch in the Roman camp gate in Hulín-Pravčice. (Following: Daňhel *et al.* 2009, adapted.)

část železných prvků užívaných ke zpevnění podrážky tedy v době uložení na místo nálezu chyběla. Artefakty byly na místo nálezu naskládány záměrně, ještě v době, kdy bylo dostupné dno, do hloubky 150 cm od úrovně podloží. Využity přitom byly dva „neuralgické body“ v rámci vstupu do tábora – ohyb příkopu z přímé linie do oblouku claviculy, a pak její koncový úsek (Groh, Sedlmayer 2015, 106, 131–135).

Barbarská složka i římské produkty (šupiny pančírě, cvočky) podle výkladu autorů výzkumu představují doklady rituálního jednání realizovaného v opuštěném římském areálu. Cílem bylo bezproblémové obsazení krajiny barbarským obyvatelstvem. Vše se mělo odehrávat v historické situaci, jaká nad středním Dunajem nastala po ukončení bojů roku 180, kdy v regionu vzniklo vakuum zaplněné novými germánskými osadníky. Cizorodé, nepřátelské prvky – stopy pobytu Římanů v podobě jejich krátkodobých táborů – měly být eliminovány očistnými oběťmi, s použitím předmětů pocházejících z obou prostředí, římského i barbarského. Hrncovitá nádoba měla navíc obsahovat nápoj a pro pevný pokrm byla určena mísa. Takové kroky měly podle autorů výzkumu odpovídat germánským rituálům, které probíhaly při příchodu do nově obsazované krajiny. V islandských ságách bývají označovány termínem „*at helga land*“. Odkazováno je přitom na práce, které se touto tematikou blíže zabývají (Clunies Ross 1998, 177–180; Sundquist 2003, 33, 43); v písemných pramenech se vztahem k prvotnímu osídlení Islandu jsou zaznamenány údaje o závažných rituálních a zároveň právních úkonech, které odpovídaly předkřesťanským představám. Osadníci si tak zajišťovali svoje nároky na obsazovaný prostor a současně rituálními akty chtěli usmířit „vyšší síly“ v zájmu příští prosperity. Očekávali, že se tak ochránějí před působením nepříznivých sil a odstraní hrozby, které by komplikovaly bezproblémovou existenci v budoucnosti. Při opakovaně provozovaných rituálních úkonech se v severském prostředí užívaly rovněž vybrané ikonické předměty, se symboly aplikovanými na lodích, ozdobách lůžka a na dalších předmětech domácího zařízení. Zvláštní význam v areálech osad měly kůly opatřené na koncích kůží a hlavou zvířete (kobyly) na konci, s významem deklarujícím kromě jiného kompetence a svrchovanou moc majitele domu. Prosperitu lidem v severském (norském) prostředí měly navíc zajistit oběti provázené konkrétními úkony, jaké jsou popisované v případě obřadu, v jehož průběhu čtyři části, na které bylo rozděleno tělo krále Halfnada, byly uloženy ve čtyřech různých částech krajiny, s cílem zajistit dobrou sklizeň (Clunies Ross 1998, 175–180). Těla zvířat a lidí byla v těchto případech používána v úloze symbolů se zvláštními významy.

Autoři výzkumu v Ruhhofu, Helga Sedlmayer a Stefan Groh v souvislosti s nálezy z prostředí římských krátkodobých táborů připomínají paralely obětních praktik zaznamenané v hrobech známých z prostoru

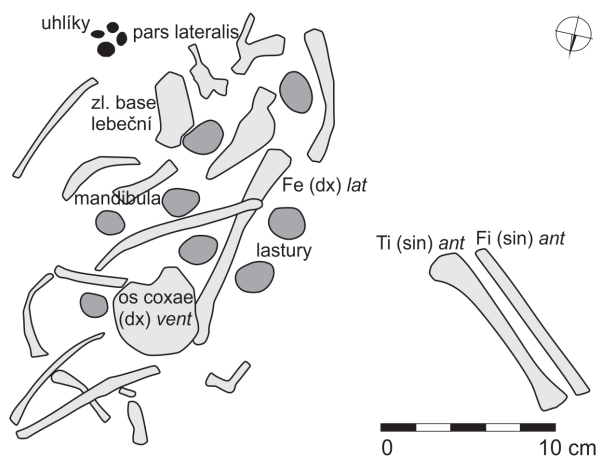
przeworské kultury a také v zóně, kde docházelo ke kontaktům této kulturou s nositeli kultury wielbarské. Podle obou autorů pro poměry zaznamenané v případě tábora v Ruhhofu má představovat paralelu situace známá z tábora Hulín-Pravčice na Moravě. Kromě depozitů (na moravské lokalitě byla zjištěna kostra psa, kostra dítěte a cvočky v příkopu) má v obou případech zvláštní postavení barbarská keramika, která vykazuje společné znaky (Groh, Sedlmayer 2015, 131–135, 208–210). Na tomto místě můžeme připomenout, že jako příznaky manipulací uskutečněných domácími obyvatelstvem jsou interpretovány rovněž nálezy keramiky zaznamenané při výzkumu tábora v lokalitě Závod, na slovenském Záhoří, u východního břehu řeky Moravy, které zmiňují slovenští badatelé, Kristián Elschek a Ján Rajtár (Elschek, Rajtár 2008, 743).

Hulín-Pravčice

Krátkodobý tábor v Hulíně-Pravčicích byl umístěn v ploché krajině v jižním předpolí Moravské brány. Tímto geografickým útvarem probíhaly komunikace směřující z Podunají k Pobaltí. Místo je vzdálené 135 km severním směrem od dunajského toku u Carnunta. Známa je pouze část kosodélné plochy tábora, který zabíral nejméně 26 ha. Dosahoval šířky 493 m a délka překračovala 525 m. Příkop byl široký 2 m, bylo jej však možné sledovat pouze ve spodní části, kde byla zjištěna hloubka 86 cm. Znamé jsou dvě brány typu titulum. Při výzkumu jedné z nich se v předsunutém příkopu, přímo u dna, našla kostra psa (obr. 10).

Terra sigillata a provinciální keramika dokládají časové zařazení římských aktivit do doby markomanských válek. Ve výplni příkopu byla ve výplni, ve výšce 20 cm nade dnem, konstatována kumulace větších zvířecích kostí. Zvláštní postavení mají další nálezy (obr. 11; 12). V průběhu záměrného zasypávání nebo přirozeného zaplňování příkopu byla do něj uložena kostra novorozeněte, která zabírala plochu 26 × 18 cm. Jedinec byl uložený v poloze na zádech. V prostoru lebky se objevily drobné uhlíky a v úrovni pod kostmi se našly četné lastury říčních škeblí (*Anodonta anatina*), které musely být sebrány ve vodotečích v okolí. Na kostře byla zjištěna vrozená odchylka – fúze žeber Z příkopu pochází rovněž blok cvočků z legionářské obuvi. Z různých úrovní byly dále vyzvednuty větší fragmenty barbarské keramiky, o nichž jsme se zmínili při výkladu o táboře v Ruhhofu (Daňhel *et al.* 2009; Pankovská, Kalábek 2011; Paulus 2008).

Uložení psa není v barbarském prostředí neobvyklé, setkáváme se s ním celkem často na barbarských sídlišťích (Beneš, Nývltová-Fišáková 2009; Makiewicz 1987; podrobný přehled Elschek 2017, 59). V případě tábora v Hulíně-Pravčicích měl pes představovat sta-

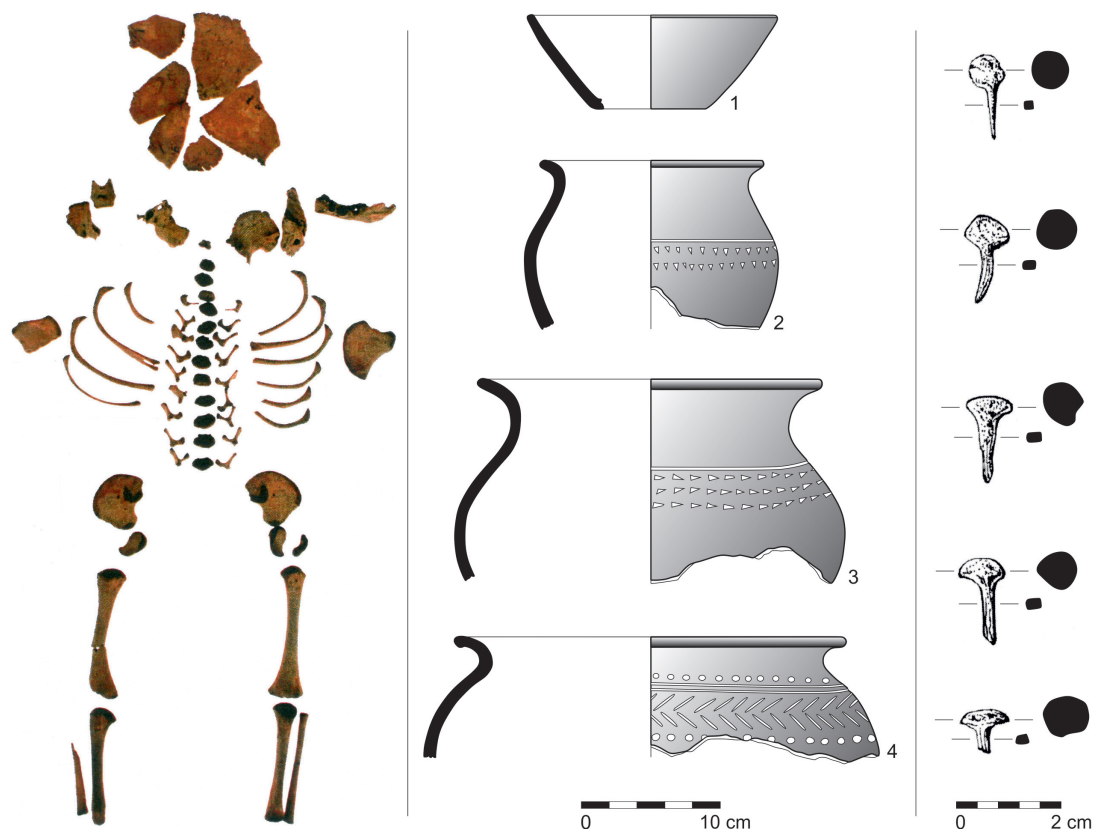
Obr. 11. Kostra dítěte ve výplni příkopu tábora Hulín-Pravčice. Tmavě šedá barva – lastury (*Anodonta cygnea*) rozložené pod kostrou. (Podle: Pankowská, Kalábek 2011, upraveno.)

Fig. 11. A skeleton of a child in the ditch filling of the camp Hulín-Pravčice. Dark grey colour – the swan mussels (*Anodonta cygnea*) displaced underneath the skeleton. (Following: Pankowská, Kalábek 2011, adapted.)

vební oběť, anebo oběť s očištnou funkcí. Další možností mohla být ochrana uživatelů areálu před vnějším nebezpečím, anebo, podle jiného výkladu, se měla místní populace chránit před zlem, které představoval areál opuštěný římským vojskem. V publikačních výstupech je zvažována i možnost, že pes spolu s barbarickou keramikou představují doklady přítomnosti germánských auxiliárních sborů pobývajících společně s Římany v prostorách tábora. Dětská kostra je považovaná za součást očištné oběti, byla uložena zřejmě až jistý čas po opuštění tábora (Daňhel *et al.* 2009, 189–190, 192).

Pilismarót – Szobi rév

V severním pohraničí provincie Pannonia byla zkoumaná malá římská pevnost umístěná v blízkosti Vacovského ohbí Dunaje, v Pilismarót – Szobi rév. Místo se nalézalo v úseku limitu, kde na barbarické straně hranice leželo rozhraní mezi Velkou Germánií a Sarmatíí. Z opevnění se zachoval pouze hrotitý příkop vymezující původně kvadratický areál; dosa-

Obr. 12. Kosti dítěte, výběr barbarické keramiky a cvočky z příkopu tábora v Hulíně-Pravčicích. (Podle: Daňhel *et al.* 2009; Pankowská, Kalábek 2011, upraveno.)

Fig. 12. Bones of a child, a selection of barbaric ceramics and hobnails from the camp ditch in Hulín-Pravčice. (Following: Daňhel *et al.* 2009; Pankowská, Kalábek 2011, adapted.)

hoval šířky 2,4 – 3 m a hloubky 1,5 m. V jižní frontě jej přerušoval úzký vjezd, u něhož se v jednom z ramen nalézala kostra klisny s hříběttem (obr. 13). Na vyhodnocení těchto nálezů se ve své studii zaměřil István Vörös (2001–2002). Končetiny dospělého jedince byly odděleny a uloženy samostatně v jiných místech příkopu, některé až ve vzdálenosti 15 m, dokonce i v úseku na druhé straně vjezdu, kam se nemohly dostat samovolně, v rámci postdepozicičních procesů. Opevnění mělo být zničeno při útoku barbarů. Příkop v prozkoumané části ve spodních úrovních zaplňovaly delší dobu ukládané splachy, další, výše uložená výplň, včetně té, která obsahovala kosturu koně, vznikla až v průběhu poklizení areálu, ke kterému mělo dojít v době následující po skončení nepřátelské akce. Ve stejné úrovni, 30–60 cm nade dnem, byly zaznamenány kameny, a objevily se navíc drobné předměty a také keramické zlomky. Kromě nečetných kostí dalších koní byly zaznamenány i kosti jiných zvířecích druhů; zastoupený je pes (3 kostry, jedna z nich rozsekaná), dobytčata, ovce, kozy, prase domácí, slepice, zajíc, jelen a divoké prase. Uváděny jsou rovněž kosti lidí.

Nálezy kumulovaly v několika dalších samostatných skupinách. V sekci IV se objevily kosti lidí, ze zvířat je uváděn hovězí dobytek, kůň, ovce, prase domácí, jelen a prase divoké, v jiném souboru pak kromě kostí lidí bylo identifikováno prase domácí, přičemž ve stejných místech se vyskytovaly také zlomky tegul. Zvířata byla pobita většinou v mladém věku, kosti a části koster nesou stopy řezání a sekání na kusy. Věk dožití zvířat umožňuje konstatování, že událost proběhla v lednu až únoru, tedy v období, kdy mohli barbaři překročit zamrzlý Dunaj. Podle odkazu na práci, kterou připravil Endre Tóth (1984), se István Vörös domnívá, že části lidských těl náležejí obětem útoku. Podle jeho závěrů navíc pozůstatky lidí i zvířat měly být poklizeny rychle, a posléze došlo k úplnému opuštění areálu. Na základě nalezených militarií a podle keramiky se útok odehrál v době markomanských válek (Visy 2003, 28).

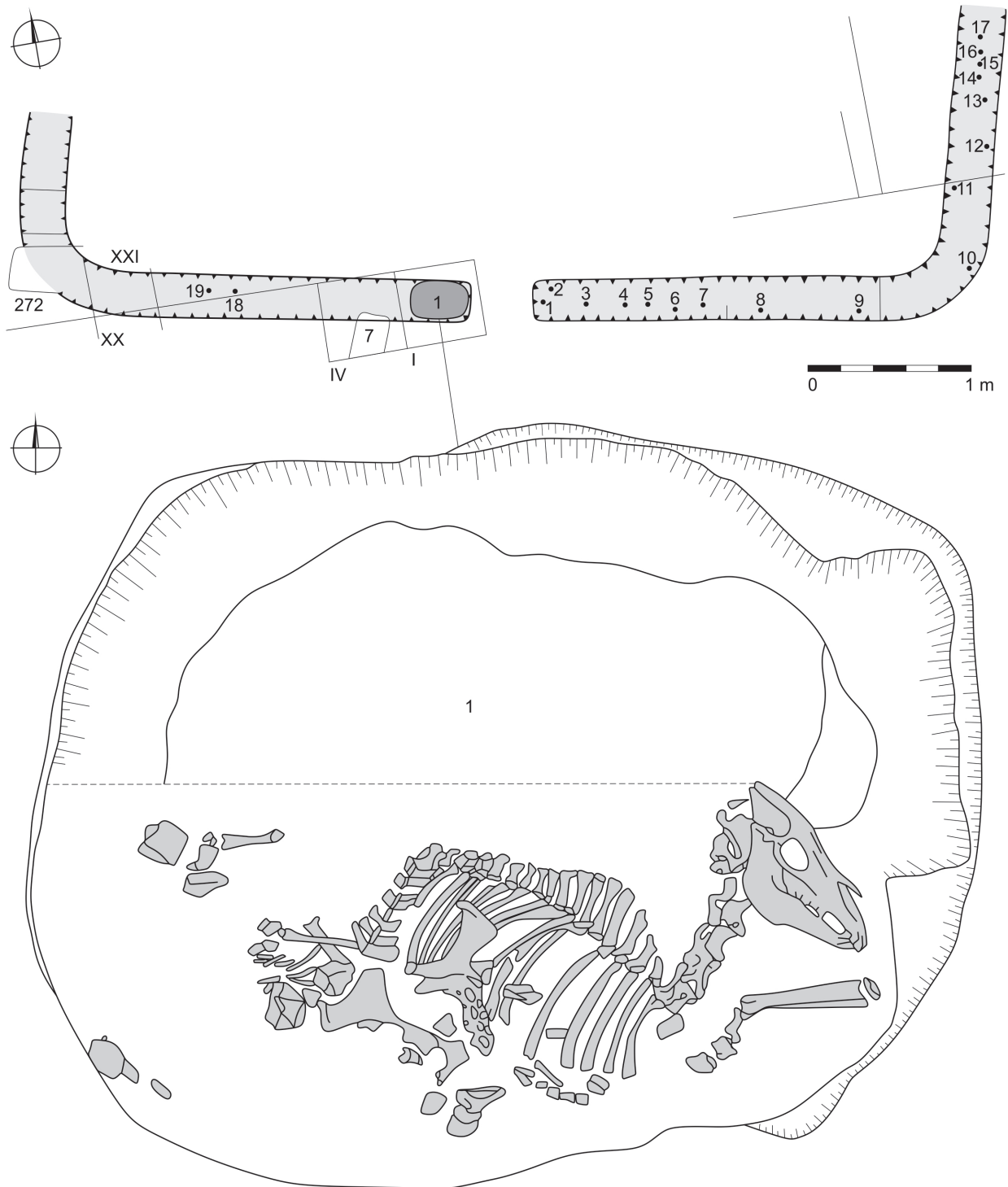
Pro vysvětlení situace v Pilismarót – Szobi rév máme k dispozici především informace opírající se o archeozoologické studium. Není jasné, do jaké míry reprezentují nálezy zaznamenané v průběhu výzkumu vojenské nebo civilní prostředí – v době nepřátelské akce se v areálu nemusela pohybovat pouze vojenská posádka. Proto nelze s jistotou stanovit původ obětí a určit, komu patřila pobitá zvířata. Úkonům, jejichž záznam představuje dokumentovaná archeologická situace, musely před poklizením předcházet jiné aktivity, náležející ke starší vrstvě aktivit, které můžeme jednoznačně připsat agresorům – pobíjení lidí, poškozování a ničení postihující předměty, a pak zabíjení zvířat, pokračující v jednání, které reprezentuje usekání končetin klisny. Pro tento akt lze jen těžko najít jinou, než neprofánní motivaci. Vybíjení zvířat různých druhů,

která i v podobě masa použitelného k přípravě pokrmů představovala jistou hodnotu, a pohození těl nebo jejich velkých částí rovněž nemá „logické“ vysvětlení. Snad pouze v případě, že záměrem bylo zstrašování anebo zničení zdrojů obživy na území provinciálů. Ti už nemohli využít, kvůli časové prodlevě, ke konzumaci zkaženého masa zabíjených zvířat. Musíme však připustit, že útočníci poté, co provedli akci spojenou s devastací a zabíjením, areál opustili a poklizení realizovali přeživší anebo lidé z okolí.

V severní části Pannonie, v zóně římských opevnění na dunajském limitu, byly zjištěny obdobné nálezy, i když u nich není jasná vazba na vojenské prostředí nebo na válečné události. Objevují se na plochách civilních sídel využívaných provinciálním obyvatelstvem. Velké části zvířecích těl byly uloženy v mělkém příkopu, který vymezoval areál římské villy v Čunově. Uváděna jsou hospodářská zvířata a koně (Schmidtová *et al.* 2015, 270–271, Fig. 6). Ve výklenku chaty zkoumané v prostoru vesnického sídliště v Bratislavě-Rusovcích se našla kostra psa, a v dalším objektu, mělké sídlištní jámě, ležela na velkém plochém kameni zvířecí kostra v poloze na boku (Varsik 2000, 16, obr. na straně 16 dole).

Stillfried

Římské aktivity v Stillfried an der March byly zaznamenané na výšinách zvedající se nad pravým, západním břehem řeky Moravy. Většina spadá do 2. a 3. století, a pak, zřejmě po jisté prodlevě, došlo k využití místa ve 4. a 5. století. Reprezentují je především zlomky cihel a zdiva, provinciální keramika a také římská militaria (Lang 2011; Pollak 2009, 154–158, 171–172). Pozornost si zaslouží objekt – kvadratická jáma s plochým dnem, v níž byla nalezena kostra koně, který byl uložený do zahlobeniny bez hlavy a bez končetin (obr. 14). V průběhu zpracování nálezu byly provedeny archeozoologické analýzy, které vedly ke zjištění, že další kosti ve výplni pocházejí z končetin šesti dobytčat (Bauer, Wolf 1974). Kromě spálených drobných kostí se ve výplni našel i zlomek přílby typu Niederbieber a jiné miniaturní zlomky předmětů (skleněný zlomek, železné fragmenty a mazanice). V těsně přiléhající menší jámě se objevily velké zlomky tegul a kameny. Marianne Pollak (2009, 158) uvádí, že objekt náleží do 3. až 4. století. Podle Herwiga Friesingera (1974) je možné označit nálezy z jámy za doklady kultovního jednání. Kostra v objektu je interpretovaná jako projev germánských očištných obětí. Z prostoru Stillfriedu an der March byla při sledování problematiky rituálních depozit uváděna rovněž skupina drobných nálezů uložených spolu s dalšími předměty – zmiňovaný je lamelový pancíř, rozbitá hliněná lampa, ulity hlemýžďů a kosti jehněte (Groh, Sedlmayer 2015, 209, Anm. 587; Eibner 2000, 32–34; Pollak 2009, 156).

Obr. 13. Kostra klisny s hříbětem u vjezdu do tábora v Pilismarót-Szobi rév na pannonském limitu. (Podle: Vörös 2001–2002, upraveno.)

Fig. 13. A skeleton of a mare with a foal next to the camp entrance in Pilismarót-Szobi rév on the Pannonian limit. (Following: Vörös 2001–2002, adapted.)

Obr. 14. Jáma s kostrou koně bez končetin a hlavy v Stillfriedu. Ve stejném objektu byly nalezeny další kosti pocházející z končetin bovidů (tmavě šedá barva). Ve výplni kromě spálených kůstek nalezeny drobné předměty: zlomek římské helmy (zelená barva), skleněný zlomek (světlá zelená), železné fragmenty (sytá červená) a mazanice. Z jámy v sousedství pochází zlomek teguly a kameny. (Podle: Bauer, Wolf, 1974; Friesinger 1974, upraveno.)

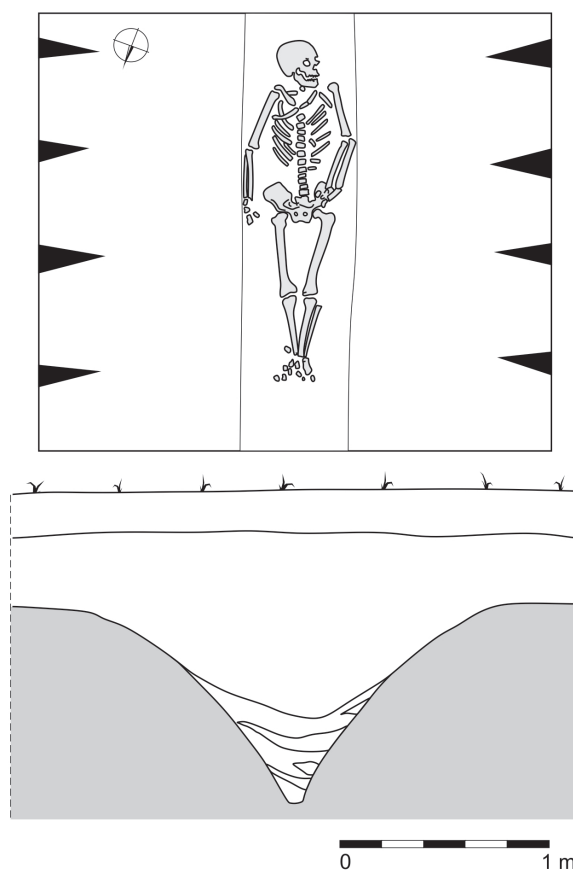
Fig. 14. A pit with a horse skeleton without limbs and no head in Stillfried. In the same space there were further bovine limb bones deposited (dark grey colour). Further small objects: burnt bones, fragment of a Roman helmet (green colour), glass fragment (light green), iron fragments (deep red) and clay. The pit in the neighbourhood contained a tegula fragment and stones. (Following: Bauer, Wolf, 1974; Friesinger 1974, adapted.)

Brno – Vojtova ulice

Tábor v Brně – Vojtově ulici je známý od roku 2017, informace o něm jsou k dispozici díky pohotově prezentovaným zprávám dostupných na internetu (především Hloušková 2018; Kolařík a kol. 2018). Zatím byl prokopán souvislý úsek příkopu dlouhý 70 m. Areál se nalézal v exponovaném místě, kde řeka Svratka tvořila rozhraní mezi rovinatým územím charakteristickým pro vněkarpatské sníženiny na obvodu Vídeňské pánve a zvýšeným terénem, který leží na obvodu hercynské soustavy a Českého masivu. Lze očekávat, že v blízkosti tábora řeku překračovala komunikace, která pak strmě stoupala do větších nadmořských výšek. V trase dlouhé 2 km překonávala výškový rozdíl 50 m. V dalším průběhu mohla směřovat k severozápadu, k přechodům mezi Moravou a českou kotlinou. Příkop s obvyklým hrotitým tvarem má v úrovni podloží šířku 210 cm a hloubku 94 cm. Ve spodních úrovních výplně byla nalezena lidská kostra v natažené poloze (obr. 15), z jiných míst pochází rekonstruovatelný keramický tvar, „legionářský hrnek“. Další drobné nálezy, včetně kovových, zatím nejsou blíže popsány.

Z polohy kostry lze usuzovat, že mrtvý jedinec byl uložený na spodních vrstvách zásyvu, zhruba v první třetině hloubky. Nelze ale rozhodnout, zda k jeho vložení do příkopu došlo ještě v době, kdy byl na místě přítomný vojenský útvar Římanů, anebo v rámci úkonů provádějících vyklízení areálu. A je nutno počítat i s tím, že tělesné pozůstatky zemřelého se na místo nálezu dostaly až později, po odchodu vojenské jednotky. Rozhodnutí je závislé na interpretaci, kterou nabídne autor výzkumu při podrobném zpracování tohoto objevu. Umístění kostry v dané úrovni vypovídá o tom, že průběh příkopu byl dobře zřetelný, ve spodní části mohly být uloženy pouze hlinité materiály spláchnuté ze stěn ještě v průběhu hloubení a v začátečních fázích užívání. Jasně projevuje toho, že mrtvý byl pouze pohozený do deprese, nám chybí, není možné je identifikovat tak jako v Mušově, v příkopu MN IV. Tělo se nalézá v poloze, která odpovídá situacím známým z běžných kostrových hrobů.

Pokud bychom v dokumentovaném skeletu viděli indicii kostrového hrobu bez milodarů, pak mohla být uložena do hrobové jámy, pouze mělce zahloubené do výplně, osoba náležející k římské vojenské jednotce. Pak by ale byla zvolena místo kremace inhumace, tedy ritus málo obvyklý v době markomanských válek. Římskí vojáci pohřbeni přímo u severního, barbarského břehu Dunaje, v úseku říčního toku východně od Brigetia, byli zpopelněni a jejich kosti se nalézaly v jámách s kruhovým půdorysem. Celkem šest takových hrobů bylo prozkoumáno v terénu, který navazoval na prostor s kumulací krátkodobých táborů římské armády u obcí Radvaň nad Dunajom a Virt (Hüssen, Rajtár 1994, 220, Fig. 6; Kolník 1961, 836, 853; Rajtár 2014,

Obr. 15. Brno – Vojtova ulice. Lidská kostra ve výplni příkopu římského krátkodobého tábora. (Podle: Hloušková 2018; Kolařík a kol. 2018).

Fig. 15. Brno – Vojtova street. A human skeleton in the ditch filling of the Roman temporary camp. (Following: Hloušková 2018; Kolařík a kol. 2018).

obr. 6). Je však nutno připomenout, že Titus Kolník zvažoval, zda nepatří do kategorie hrobů Římanů také kostrový hrob se dvěma bronzovými sponami zjištěný v Hurbanově (Kolník 1961, 853; Dušek 1961, 68, obr. 5: 11, 12). Další informace k nálezům z Brna – Vojtovy ulice mohou rozhodnout o tom, zda je tamní kostra svědectvím o pohřbu, anebo ji máme zařadit do okruhu depozitů provázených manipulacemi s lidskými těly.

Newstead

Depozita zaznamenaná v prostoru tábora Newstead (Trimontium) ve Skotsku, na severním okraji římského záboru v Británii (mezi Hadriánovým valem a valem Antonina Pia), představil Simon Clarke (2017); využíváme jeho informace proto, že na lokalitě jsou dokumentované četné případy zvláštních nálezových situací, což umožňuje sledovat různé aspekty aktivit, které vedly k jejich uložení a můžeme tak kontrolovat

nabízené interpretace. Zmíněný badatel zdůrazňuje, že depozita se objevovala jak v prostorách tábora, tak i v areálech annexů - opevněných ploch přiléhajících k vlastní pevnosti. Konstatováno bylo neobvyklé využití studní a jam. V různých alternacích se zde objevovaly např. bloky zdíva, cihly, hřeby s okenní mříže, zaznamenaný byl kamenný Jupiterův oltář, lidské skelety a lebky (např. kostra ženy, nad níž se nalézaly kosti devíti koní), objevovala se kožená obuv, části amfor, terra sigillata (i celý kus), mince, militaria (např. meč, umbo, hroty šípů), náradí (nože, sekera), ozdoby (spony, prsteny), kosti domácích zvířat s četným zastoupením lebek koní, dobytčat nebo psů, opakovaně se objevují části jeleních parohů. K ukládání různých položek docházelo zřejmě podle scénáře určovaného rituálem, v rámci zvláštních ceremonií. Ty ale neodpovídaly oficiálnímu kultu, vycházely z obecně sdílených představ. Důvody významné pro realizaci úkonů byly aktérům odpovídajících činností plně srozumitelné, jakkoliv zahrnovaly i složité konstrukty – v případě jedné z jam inventář se zastoupením destruovaného zdíva nedalekých principů dovoluje úvahy o tom, že uložením části materiálu bylo vykonáno gesto, jímž byla budova symbolicky „pohřbena“.

Římané užívali prostor v Newsteadu podvkrát, a podvkrát jej opustili. Obě etapy dělila přestávka trvající několik desítek let. Hiát se dotýkal nejen ústředního opevnění, ale i ploch annexů (Clarke 2000, 464). Přitom projevy zvláštních jednání byly zaznamenány v objektech obou fází užívání. Motivace k provozování neprofánních aktů tedy neměly význam pouze v jediné konkrétní situaci a byly akceptovány lidmi různých generací. Zde i na jiných místech bylo zjevně odpovídající jednání podle dobových norem považováno za samozřejmé a nutné.

Pro situace známé z Newsteadu bývají uváděny i jiné verze výkladů, než jaké upřednostňuje Simon Clarke. On sám připomíná především názory dalších badatelů, kteří v prohlubních vidí běžné odpadní jámy (Clarke 2017, 705). Domníváme se ale, že právě inventář zaznamenaný v takových objektech nabízí oporu pro tvrzení, že k jeho uložení nedocházelo v rámci profánních jednání, a jak skladba, tak i objem uložených materiálů neodpovídají tomu, co bychom mohli očekávat v místech, která sloužila jako smetiště. Pokud by byly totiž jámy považovány za vhodné místo k poklizení sutin destruovaných budov, došlo by nepochybně k využití celého objemu a ve výplních by se nalézala nejenom pouhá část, předem stanovený výběr – pokaždé je v nich uložený pouze zlomek objemu hmoty někdejších zděných konstrukcí. I v okruhu jiných materiálů a předmětů probíhala selekce, jakkoliv neznáme klíč k pochopení kritérií, která v dané době a místě uplatňovali konkrétní aktéři. Dalším podpůrným argumentem pro to, že máme před sebou výsledek záměrných činností, je opakovaný výskyt šperků, např. spon, a předmětů ze stříbra nebo kusů

zdobených zlatými prvky. Jak z publikovaných informací můžeme dovodit, jámy a studny byly k uložení využity ve zvláštní dobové situaci, neplnily funkci smetišť užívaných po dlouhý čas; k zaplňování nejspíš docházelo tehdy, když byly areály vyklízené při odchodu Římanů. Zda se ukládání uskutečnilo ještě v jejich režii, anebo až poté, co se do prostoru dostalo domácí obyvatelstvo, není zcela jasné.

Příklady civilních sídel v provinciálním prostředí se stopami násilných akcí

Pro sledování archeologického záznamu neobvyklého, agresivního chování lidí doby římské mají mimořádný význam informace získané při výzkumu *villae rusticae* v Regensburg-Hartingu (Alt *et al.* 1992; Burmeister 2009, 21–22; Osterhaus 1985; Schröter 1985; 2000; Schweising 2009). Areál zanikl při akci barbarů, kteří v polovině 3. století útočili na římské území. Ve výplních dvou studní se objevovala stavební suť, ve spodní části se kumulovaly lidské lebky, části lidských těl a jednotlivé kosti. Mrtví nesli stopy krutého zacházení. Smrtné rány obětem, které se zjevně nemohly bránit, byly zasazovány seky vedenými přesně napříč čely, na lebkách žen byly zjištěny stopy skalpování. Mrtví náleželi k obyvatelům areálu. Po zabití pokračovala agresivní akce tím, že těla byla dělena na části. Je zvažován výklad, podle kterého zabíjení i následné destruktivní aktivity byly součástí rituálního jednání útočníků.

Ve studnách se dále objevily kosti zvířat, některé v podobě částí koster v anatomickém uspořádání, zemědělské náradí (např. tři dlouhé kosy, kopáč s křížovým ostřím, vidle) a řemeslnické náradí (výhňová lopatka), zjištěny byly střešní tašky a dvě mříže z okenních otvorů. Tyto předměty představují výběr sestavený s jistým záměrem. Jak uvádí Stefan Burmeister (2009, 23–25), na obětištích v severní Evropě, na nichž byly ukládány zbraně poražených nepřátel, součástí nálezového spektra představovaly vybrané předměty se vztahem k osobnosti jedinců z řad poražených nepřátelských bojovníků – např. soupravy na rozdělávání ohně. Spolu s poškozenými, znehodnocenými zbraněmi tak měla být dotčena identita někdejšího nositele a likvidována v symbolické rovině jeho sociální a kulturní role. Sám akt ničení v Regensburg-Hartingu překračoval rámec bojové akce, tu zřejmě doprovázely kroky zahrnující ritualizované násilí. Jak ukážeme v dalším textu, takový rituál kromě zaměření proti obětem a jejich světu měl fungovat jako zvláštní ventil pro psychiku bojovníků zatíženou morbidními činy. Dalším důvodem pro archeologii zaznamenaná jednání mohlo snad být vydělení oběti náležející bohům, která nebyla zahrnuta do objemu kořisti, kterou si odnášeli útočníci, a destrukce lidských pozůstatků měla působit v symbolické rovině jako zábrana zneumožňující jejich návrat v podobě duchů.

Když tyto závěry využijeme pro výklad situace v Regensburg-Hartingu, je jasné, že součástí jednání byly kroky, které do budoucna znemožňovaly opětovné využití studničních šachet, a došlo tak ke zničení stávajících zdrojů vody. To eliminovalo obnovení života na stejném místě. Ve studních leželi někdejší obyvatelé místa, a současně vybrané předměty, které je reprezentovaly – zvířata chovaná a ustájená v areálu, zemědělské nářadí potřebné k zajišťování obživy nebo výhňová lopatka užívaná při manipulaci s ohněm v kovářské výhni, tedy nástroj, který charakterizoval řemeslnou činnost významnou pro provoz zemědělské usedlosti. Navíc kování okenních mříží lze považovat za symbol zastupující hospodářská stavení nebo obytný dům.

Obdobný obraz nabízejí nálezy z římské kolonie Augusty Rauriky (Augst a Kaiseraugst ve Švýcarsku), která ležela u levého, jižního břehu horního Rýna. I do těchto míst měly směřovat útoky germánských skupin v polovině 3. století. Podle Stefana Burmeistera (2009, 21–23) šachta jedné ze zkoumaných studní obsahovala pozůstatky obětí masakru; doloženo je 14 lidí, 9 koní, 2 osli a 22 psů. Zvířata i lidé byli poklizeni v době před nástupem posmrtné strnulosti, poté co byli programově zabiti uniformním způsobem. U koní a lidí se objevily rány vedené napříč čelem, u psů údery směřující na čenich; u lidských jedinců se navíc projevil příznak dalších zranění zřetelné na kostech postkraniálních skeletů. Odpovídající jednání nesouviselo s vlastním bojem, nebyla totiž zjištěna zranění, která by jedinci utrpěli při snaze chránit se před úderem. Útočníci uplatnili předem připravené a promyšlené kroky, které lze vysvětlit jako úkony určené zvláštním rituálem akceptovaným ve světě válečníků. Likvidace má navíc zvláštní význam, zničena byla zřejmě celá psí populace, a v symbolické rovině přestali být na místě přítomní jeho dosavadní strážci ohlašující život v celém sídelním okrsku.

Kalkriese

Zvláštní význam pro poznávání konfliktních situací mají výzkumy v Kalkriese, v místě bitvy v Teutoburském lese. Součástí hmotného záznamu jednání bojovníků vítězné strany představují předměty, které si s sebou příslušníci vítězné strany po skončení bitvy neodnesli spolu s kořistí. Zůstaly na místě střetu, a četnost a distribuce artefaktů dovolují úvahy o tom, že o výběru rozhodovaly rituální praktiky (Burmeister 2009, 24; Rost 2009, 69–76). Podle přehledu, který připravili Günther Moosbauer a Susanne Wilbers-Rost (2009, 62–65) jsou jasné stopy dělení předmětů zahrnujících kovové části přímo na místě, přičemž cílem nebylo shromáždění výrobků římské proveniencí a převzetí římských zbraní pro další použití, ale především demontáž kovových součástí, které měly být z místa bojů odneseny a v budoucnu zpracovány na jiných místech. Rozhodující

část nálezů rozptýlených v prostoru Kalkriese proto představují pouze opomenuté drobné kovové zlomky. Některé z nich, spolu s „poklady“ mincí, nemusí být pouhými ztrátami nebo (v případě mincí) narychlo skrytým majetkem legionářů, ale záměrně vyčleněným dílem, jež bojovníci vítězné strany považovali za nutné obětovat, tedy ponechat na místě, aby nový vlastník naplnil závazky dobových rituálních norem. Podle Tacitovy zmínky v *Annales* (1, 61) byli po boji u oltářů obětováni důstojníci – vojenští tribuni a centurioni vyšších úrovní, což znamená, že v prostoru bitvy došlo po skončení boje k exekucím, které měly rituální podtext.

Na zkoumaných plochách byly při výzkumech zaznamenány jámy, do nichž měly být shromažďovány kosti mrtvých šest let po bitvě, při návštěvě místa Římany v průběhu Germanikova tažení roku 15 (Moosbauer, Wilbers-Rost 2009, 62–63, Abb. 22; Rost 2009, 73, Abb. 9). Součástí výplně bývají kromě lidských také zvířecí kosti, přičemž jejich výskyt by se dal vysvětlit tím, že v době pobytu Germanikova vojska už nebylo možné jasně rozeznat pozůstatky lidí od částí zvířecích těl. Zvířata ale představovala obvyklou součást inventáře zaznamenávaného v místech, kde byla ukládána depozita. V případě Kalkriese bychom proto výskyt zvířecích kostí mohli vysvětlit tím, že motivací k jejich sběru byla skutečnost, že náležely tvorům zabitým v rámci násilné akce. Významné je i to, že podle Tacitovy svědectví (*Annales* 1, 62) pietní jednání vojáků vyvolalo nevoli císaře Tiberia, protože tak docházelo k otřesení bojového odhodlání, a především projevoval nespokojenost s tím, že jeho synovec, vojevůdce vybavený augurským úřadem, se podle dobových pravidel nesměl zabývat čímkoliv, co souviselo s pohřbíváním. Zajímavý detail představují vápencové kameny (Moosbauer, Wilbers-Rost 2009, Abb. 22), které byly do jam uložené spolu s kostmi zvířat a lidí – musely být sebrány někde v okolí a jejich transport při aktu zaměřeném na symbolické pohřbení kostí neměl praktický význam. Důvody, které vedly k použití kamenů v Kalkriese, mohly být stejné, jako v případě valounů nalezených v prostoru s kumulací lidských a zvířecích kostí v příkopu Mušov-Neurissen IV. Jako v případech vyhánění „obětních beránek“ měly kameny aktéry akce z roku 15 oddělit od zla, jímž byli poznačení zemřelí.

Na místech válečných konfrontací se i v jiných případech odehrávaly události, které zahrnovaly také ničení následující po vlastním bojovém střetu. Lze připomenout texty antických autorů, kteří měli k dispozici dobové informace o poměrech v barbariku, hlavně Tacitovu zprávu (*Annales* 13, 57) o bitvě z roku 58 mezi kmenem Chattů a Hermundurů o řeku poskytující sůl. Tehdy vítězná strana pobila všechny muže a vše živé náležející protivníkům, protože nepřátelské vojsko bylo už před započatím boje zasvěceno božstvům. Nově je v rámci terénní prospekce hledáno místo bitvy u Arausia (Deyber, Buffat 2018), možná

se tedy i na tomto místě podaří rekonstruovat archeologický obraz minulé reality, jak tomu je v případě Kalkriese. Po konfliktu, ke kterému došlo roku 105 před Kr., vítězní Kimbrové a Teutoni podle Orosiova díla *Historiae adversus paganos* (V 16, 2–7) obětovali veškerou kořist, přičemž došlo k popravám všech římských vojáků pověšením na stromech, roztrháno a zničeno bylo oblečení, pancíře a postroje koní, zvířata byla utopena ve vírech řeky, do níž byly vhozeny rovněž zlaté a stříbrné předměty.

Diskuse: Archeologický záznam násilného jednání a destrukcí, příznaky ritualizovaného jednání identifikovatelné v archeologických nálezových situacích

Společenstva válečníků v barbarském světě byla předmětem zájmu antických autorů, kteří si všímali rovněž vnějších příznaků provázejících jejich existenci (přehled například: Timpe 2009). Mechanizmy násilného jednání byly studovány v souvislosti s prostředím elit podléhajících se přímo na řízení válečných operací. Vybraným projevům existence sociálních skupin spojených s provozováním boje se věnoval Heiko Steuer (2009, 312–317). Identifikoval charakteristické společné atributy opakující se v různých dobových situacích (například volba a distribuce výzbroje a součástí výstroje, sdílení budov a areálů, obětování kořisti a zbraní). Pro vlastní, římské, prostředí antické zpravodajství nabízí informace o poměrech ve vojsku, včetně popisu neprofánních aktivit v táborech zřizovaných během válečných kampaní. Zmiňovány jsou především normativní kultovní praktiky vykonávané v okruhu kompetencí hlavního velitele. Příslušné úkony se řídily pravidly státního náboženství, jak bylo provozováno v rámci civilního a politického života Římanů. Při samotném výkonu kultovních úkonů byli k dispozici profesionálové zajišťující formality obřadu a kontrolu výkladu věštebných znamení, například auspicií, využívajících chování a let ptáků (Adkins, L., Adkins, R. N. 2012, 277). Depozita zaznamenaná v prostorách areálů, v nichž působila římská vojska, například v dnešním Newsteadu, však mají jiný charakter, jsou v odborné literatuře považovaná za výsledek aktivit realizovaných mimo formální rituály v rámci obecně sdílených představ a je pro ně užíváno označení „pervasive rituals“ (Clarke 2017; Fulford 2001).

Odpovídající nálezové situace s projevy manipulací a s depozity nejsou regionálně omezené a nepředstavují jev omezený pouze na dobu římskou. Jejich četné doklady z prostoru ležícího u rozhraní barbarského a římského světa podrobně sledovala Maaïke Groot, která vyhodnotila nálezy zařaditelné do kategorie depozit na sídlišťích doby římské v deltě Rýna. Zde se setkávala civilizace mediteránního světa a světa barbarů. Zdejší poměry připomínáme proto, že v době

římské zde žili příslušníci zvláštního společenství označovaného jako *Civitas Batavorum*. Z řad místního obyvatelstva byli pravidelně rekrutováni vojáci do římské armády, v chápání Říma tak nahrazovali platby daní. Po skončení povinné služby se často vraceli domů, přičemž si zachovávali vazby na římský svět. Stávali se současně nositeli prvků římské kultury, například v oblasti náboženství, stavebnictví a užívání předmětů každodenního života (Groot 2009).

Funkci, kterou měla depozita v barbarském prostředí poznačeném římskými vlivy, lze ilustrovat na příkladu kostry psa zjištěné v Bratislavě-Dúbravce. Našla se na bloku zdíva vytvářejícího opěrný pilíř budovy lázní v areálu vybudovaném pro příslušníka germánské nobility. Podle Kristiána Elscheka (2017, 59) představuje stavební oběť, spojenou s přestavbou a novým využitím objektu, a uložena tedy byla v souvislosti se změnami stavební dispozice a využití objektu. Autor připomíná situace známé z táborů Hulín-Pravčice a Ruhhof, spojované s rituály „*at helga land*“ v textech Stefana Groha a Helgy Sedlmayer (2015, 208–210); pes uložený v Bratislavě-Dúbravce současně sloužil jako symbol jedné z etap využívání objektů na sídlišťích, jak je charakterizoval Tomáš Kolon (2015, 500–501). Depozita se měla objevovat ve třech fázích: 1. v době záměru uskutečnit stavbu, 2. v průběhu jejího využívání nebo při přestavbách a 3. v situacích, kdy docházelo k definitivnímu opuštění objektu.

Na severu Evropy je situace v době římské poněkud jiná. Pro barbarský svět spojený s válčením jsou charakteristická obětiště užitá při ukládání válečné kořisti odňaté poraženým vojenským uskupením (např. Blankenfeld, Rau 2009). Rozsáhlé a na nálezy bohaté obětní areály jsou situovány ve volné krajině, mimo sídla, což ale platí i pro tamní kultovní místa zřizovaná z jiných důvodů, u nichž není možné identifikovat vazbu na válečné události a společenstva bojovníků. V jižněji položených částech barbarika nproti tomu dominují archeologické doklady kultovních praktik s přímou vazbou na běžně užívaný, profánní prostor, a k provozování rituálních aktů zde docházelo především v prostředí sídlišť domácího obyvatelstva. Využívány přitom byly objekty nalézající se jak v jejich obytných, tak i zpracovatelských nebo výrobních a skladovacích areálech. Jak ukazují vybrané příklady představené v tomto textu, k ukládání depozitů docházelo rovněž v opevněných areálech římských táborů u hranic Impéria, ale i v těch areálech, které náležely do kategorie takzvaných krátkodobých, zřizovaných v průběhu tažení do barbarika.

Depozita, která jsme sledovali v našem textu, se objevovala v místech, kde jsou k dispozici doklady o přítomnosti římského vojska. Obdobné projevy manipulací z prostoru ležícího severně od středního Dunaje lze uvést i ze sídlišť obývaných barbarským obyvatelstvem (namátkou Šedo 2004; 2008, 438–439,

Fig. 3). Domníváme se, že depozita provázela především ukončení existence staveb a areálů (depozita v zahlobených objektech, depresích, pecích, ve studnách a podobně), anebo souvisela s odchodem jedinců i celých skupin, které se rozhodly hledat jiné místo pro svoji další existenci. Takovým způsobem zřejmě mělo být deklarováno zpřetrhání vazeb na minulý stav, a opačně, v jiných dobových konstelacích, rituály měly zajistit do budoucna bezproblémovou existenci a prosperitu na nově vybraném nebo nově obsazeném místě. Lze předpokládat, že v některých případech taková depozita provázela rovněž úvodní kroky vedoucí k výstavbě nového objektu nebo založení nového sídla. Současně tak mělo být v lapidární, hmotné podobě deklarováno, že zaujetí prostoru proběhlo v souladu s aktuálně uplatňovaným kultem a dobovými právními normami. V průběhu užívání objektů ale docházelo k setření jejich stop, a depozita z počátků aktivit se mohou objevovat v menších počtech.

Depozita tedy měla význam jakýchsi „hmotných gest“, provázejících rituálních úkony. Příslušné události – opouštění sídel a také zakládání nových – se s větší frekvencí odehrávaly v době konfliktů. Archeologizované projevy takových událostí mohou mít vnějškově podobu destruktivních horizontů (stopy působení ohně, vrstvy s neobvyklými nálezy, kosti zvířat v situacích, kdy nevykazují znaky kuchyňského odpadu, lidské pozůstatky). Ničení ale v takových případech bylo výsledkem rozhodnutí a jednání samotných obyvatel, bez toho, aby došlo k nepřátelskému útoku. Proto některé nálezové situace nelze jednoduše spojovat s útoky nepřátel. Stejně jednání totiž mohly přinášet i aktivity komunit, které nebyly přímo ohrožené útokem, ale pouze reagovaly na hrozící nebezpečí, anebo podnikaly kroky spojené s jistým rizikem.

Nejméně část námi sledovaných archeologizovaných příznaků lidského jednání můžeme zařadit do kategorie přechodových rituálů. Mimoděk je naplňujeme i v moderním světě, ve formě svátků a oslav, které někdy provází i hmotná gesta (dárky, slavnostní hostiny). Lapidární ukázkou významu těchto rituálů můžeme ilustrovat na základě zpráv o poměrech v Indii, kde ještě kolem poloviny 20. století mělo působit víc jak 1 milion hrnčířských rodin. Spotřeba produktů hrnčířských dílen byla obrovská, protože příslušník nejvyšší kasty z hliněné nádoby nepil a nejedl dvakrát, a jednou použité kusy se ihned vyhazovaly. A také příslušníci nižších kast nádobí užívané v domácnosti k vaření a pití vyřazovali a vyměňovali alespoň ve všech zvláštních, přelomových situacích. Stávalo se tak u příležitosti pohřbu, po uplynutí doby smutku, při svatbě, narození nebo iniciaci, a také při zatmění Slunce nebo Měsíce. Velké objemy hrnčířské produkce vedly současně ke snížení nároků na kvalitu, z ekonomických i praktických důvodů postačovalo nádobí s omezenou dobou použití (Köpke 1996, 227–229).

Charakteristickým aspektem rituálů bylo opakované užití násilí, které vedlo až k zabíjení lidí a bylo zaměřené i proti dalším živým tvorům. Současně docházelo k ničení a destrukcím, které zahrnovaly hmotné objekty. Ty byly záměrně poškozované a vyřazované z okruhu živé kultury. Za spouštěcí mechanismus můžeme považovat agresivitu, která je definovaná jako samozřejmá součást lidského jednání. „Z psychologického hlediska je agresivita chápána coby vrozená vlastnost či reaktivní připravenost, jež je člověku vlastní, a tudíž eticky neutrální, sloužící k adaptaci, udržení života, např. získání obživy, sebeprosazení či obraně“ (Poněšický 2010, 17). Může být funkční v situacích významných pro zajištění života jedince nebo komunity. Podle formulace Konrada Lorenze (1992, 205) „...vnitrodruhovou selekcí byla v člověku v šerém pravěku vypěstovaná taková míra agresivního pudu, že pro ni ve svém dnešním společenském uspořádání nenacházíme adekvátní ventil.“ Míra agresivity někdy přesahuje úroveň nutnou pro dosahování adekvátních cílů v okruhu zajištění existence, a bez mechanismů sloužících k odvedení agresivního nasazení dochází k vybudování stresových situací a následně k útoku dominantních subjektů, anebo těch, kdo se cítí být v pozici ohrožených. Rozhodování ve společenských přitomech přebírají osoby s jistým společenským postavením – na takové spojení upozorňuje Hannah Arendtová, která volně propojuje termíny „moc“ a „násilí“, které se spolu setkávají v běžném životě (Arendtová 2004, 33–37).

Použito nemusí být pouze přímé fyzické násilí zaměřené proti osobám, ale i proti hmotným objektům, jak připomíná Charles Tilly (2006, 13–14). Devastační je podle Allana Bäcky (2004, 219–220, 223) rovněž psychický tlak – urážky, vyhrožování nebo ponižování uskutečňované prostřednictvím verbálních útoků, přičemž emocionální týrání probíhá bez toho, aby muselo být provázeno tělesnou bolestí. Martin Griffiths, Terry O'Callaghan a Steven C. Roach (2008, 304–305) definují 4 typy násilí: 1) klasické – přímý fyzický útok; 2) deprivace – nedostatek základních potřeb jako je například potrava a voda; 3) represe – deficit lidských práv a svobod a 4) odcizení – útok nefyzické povahy na identitu a nemateriální potřeby.

Prvky destrukce a ničení provázely rovněž obětování představující součást oficiálních pohanských kultů, ať už v prostředí ovládaném Římem, anebo na územích, která obývala barbarská společenstva. Jejich jednoznačný archeologický záznam se ale u sledovaných případů nepodařilo identifikovat; nálezové situace představují výsledky neprofánních jednání, náležely ale do okruhu „pervasive rituals“, jak je charakterizovali už zmínění badatelé, Simon Clarke a Michael Fulford. U těchto zvláštních, a ve své době rozšířených forem jednání je přitom zřejmé, že na rozdíl od oficiálních kultů měly odlišnou motivaci a v životě minulých společenství plnily poněkud jinou funkci.

Lze se domnívat, že extrémně kruté násilí provází jednání agresorů, kteří tak projevují odhodlání bezohledně realizovat svoje představy a záměry. Prvek ritualizace měl navodit, i pro ně samotné, dojem řádu a „vyššího“ záměru. Pro vysvětlení můžeme v úloze modelu připomenout extrémně kruté jednání v moderní době, například praktiky mafiánských skupin a drogových kartelů nastolujících nebo udržujících svou moc. V aktuální sociologické a kriminologické literatuře (Friman 2009; Palmer 2014; Reuter 2009; Schorr 2013) je v takových případech používáno označení „transitional violence“ – „přechodové násilí“, které se uplatňuje i v čase revolucí, za nichž dochází k pokusu o násilný přechod od jednoho společenského uspořádání do druhého. Násilí se uplatňuje za bojových střetů a válečných konfliktů, které směřují ke změně existujících mocenského uspořádání anebo zahrnují dokonce plošnou likvidaci příslušníků nepřátelské strany. Pro potřeby archeologie lze zřejmě pracovat i s termínem „transitional sadism“ – „přechodový sadismus“, který je zaznamenán v podobě hmotných příznaků vytvořených v přelomových situacích, jaké má možnost dokumentovat náš obor při výzkumech v terénu. Legitimitu tohoto označení je možné opřít o terminologii, která se používá v publikačních výstupech s tematikou moderních dějin a politologie, s přesahy do oblastí sledovaných psychologí, psychiatrií a etikou. Objevuje se v nich slovní spojení „revolutionary sadism“ – „revoluční násilí“ (např. Arkes 1986, 272; Li 2001, 181).

Pro vysvětlení reakcí jedinců a komunit na dramatické události, ke kterým docházelo v dávné minulosti, lze využít poznatky ze současné reality, kdy je zvláštní pozornost věnovaná projevům traumatizujících zážitků u vojáků – účastníků vojenských misí. Objevují se u nich krizové reakce v důsledku nasazení v boji (combat stress reaction) a následně může docházet až k psychickým problémům označovaným jako posttraumatická stresová porucha (PTSP) – post-traumatic stress disorder (PTSD). Problémy se netýkají jen přímých účastníků bojů, ale po návratu do běžného života zasahují i další osoby v jejich blízkosti, včetně dětí (Dekel, Monson 2010). Kromě konvenčních medicínských a psychotherapeutických postupů se v moderní terapii objevují i nonkonformní léčebné postupy využívající například zvuky, bubnování a hudbu (např. Bensimon *et al.* 2008). Nasazení a účinnost takových prostředků v moderním světě má zjevně mnoho společného s působením rituálů provozovaných v pravěku. Řešení problémů vyvolaných stresem bylo v různých, časově značně vzdálených obdobích stejné, a i v současnosti se v zájmu utlumení traumatických prožitků využívá působení na neracionální složky vědomí a na podvědomí lidí. Nelze nepřipomenout, že u příslušníků komunit, jimž nezbyvá než setrvat v devastovaných oblastech a v krizových poměrech, musí působit frustrace a deprivace ve výrazně větší míře než se děje osobám, které se z válečných zón vrátily domů. Existují v prostředí, kde docházelo „běžně“ ke

ztrátám blízkých, ničení obydlí a rozvrácení jak ekonomického, tak i sociálního života.

Reflexe zažitého v místech konfliktů se v minulosti zřejmě objevovala nejen u ohrožených a postižených, ale i u aktérů násilí a rovněž u těch, kdo se účastnili odstraňování následků agresivních aktů. Lze se domnívat, že se dostavilo kolektivní a individuální trauma, a k překonání problémů následně sloužily rituály aplikované s cílem přinést osvobození od přetrvávajících problémů způsobených negativními zážitky. Měla vzniknout cézura uzavírající minulost, očekávalo se, že zvláštní úkony zaručí, podle dobových představ, že nebude docházet k přesahu zla do budoucí reality. Záznamem takových situací jsou i námi sledovaná depozita.

Závěr

Nálezové situace s indiciemi manipulací, při kterých byla ukládána depozita, můžeme identifikovat na místech, kde u hranic římské říše pobývala římská armáda po delší čas. Typickými ukázkami je tábor v Newsteadu se systémem přilehlých annexů, kde bylo možné rozeznat dvě fáze využití studní a jam k uložení lidských pozůstatků, zvířat a jejich částí, zbraní a výzbroje, šperků, stavebních destrukcí a dalších předmětů. Podobně, i když méně výrazné stopy jsou k dispozici tam, kde pobyt římského vojska mohl trvat nanejvýš několik sezón. Lidské pozůstatky, části zvířat a různé předměty byly vloženy do příkopu při poklizení následků útoku barbarů proti pevnosti na pannonském limitu v Pilismarót – Szobi rév. Zvláštní postavení mají nálezy z příkopů v Mušově-Neurissen z doby markomanských válek, popřípadě v čase po válkách těsně následujících. Do příkopu MN IV byli uloženi pobití lidé, části zvířat, šperky, puklice štítu a další drobné předměty, v dalším příkopu, MN II, se našly zvířecí kosti a části zvířecích koster, cvočky z obuvi a zlomky římských cihel. S obdobnými nálezy se pak setkáváme v římských táborech zřízených v průběhu tažení do nepřátelského území, těch, které náleží do kategorie krátkodobých. V Ruhhofu nádoby barbarské provenience, kámen užitý k jejich rozbití, část římského pancíře a bloky cvoček z podešve obuvi ležely v úseku příkopu tam, kde v prostoru brány vytvářel ohbí claviculy. Podobně brána tábora v Hulíně-Pravčicích, předsunutá před krátký příkop, byla místem, kde došlo k uložení psa, a na jiných úsecích příkopů byly v průběhu zaplňování umístěny keramické zlomky, zvířecí kosti a také kostra malého dítěte provázená říčními škeblemi. Lidská kostra a celý „legionářský hrnc“ se objevily ve výplni tábora v Brně – Vojtově ulici. Zdá se, že podobné jednání bylo běžné, a v budoucnu se nálezy stejné kategorie podaří identifikovat na dalších lokalitách v římském i barbarském světě. Budou se zřejmě objevovat také na místech bojů mezi vojsky barbarů a Římanů anebo barbarů s barbary, jako to je prezentováno v případě bitvy v Teutoburském lese.

Námi sledované objekty v prostorách s doklady přítomnosti římských vojsk spojuje několik společných znaků. Objevují se tam v různých obměnách lidské kostry, v některých případech se zjevnými stopami zabíjení, zvířecí kosti, kostry nebo části koster zvířat, které nebyly využity k přípravě pokrmů, dále předměty – například části výstroje bojovníků, dále šperky (někdy i z drahých materiálů), keramické nádoby barbarské provenience, části římských staveb (cihly, keramická krytina, zlomky malty), dále stavební kování (hřeby), a také (obvykle přehlížené) zlomky vypálené hlíny, které kdysi mohly představovat součásti dřevohlinitých staveb. Často jsou zjišťovány stopy násilí směřujícího proti lidem a zvířatům a destruktivní zásahy na předmětech směřující k tomu, aby došlo k jejich jednoznačnému vyřazení z běžné „živé kultury“. To, co znamená archeologický výzkum, artefakty a lidskou činnost označené přírodniny, nese stopy ničení. Za nálezovými situacemi můžeme vidět záměrné jednání, které bylo vykonávané podle klíče srozumitelného akterům realizovaných kroků – vybírali si objekty svého zájmu a volili způsob, jakým s nimi bude manipulováno. Problém v současné etapě bádání představuje jednoznačná identifikace těchto akterů a určení, zda sami realizovali rovněž uložení hmotných propriet na místo nálezů, anebo se v této fázi angažovaly jiné osoby z řad přeživších, anebo to byli lidé žijící v okolí.

Identifikace aktivních účastníků je za současného stavu poznání možná v případech táborů v Ruhhofu a v Hulíně-Pravčicích, kde se angažovaly osoby s vazbou na barbarské prostředí a depozita byla nejspíš uložena v čase, který následoval po odchodu Římanů. Takový závěr je možné akceptovat i v případě jámy ze Stillfriedu. V prostorách tábora v Newsteadu a v tamních annexech jsou za účastníky rituálů označováni lidé náležející nejspíš k římskému světu, jasné opory pro tuto volbu, nebo pro akceptaci následných aktivit neřímského obyvatelstva v současnosti chybí. Vzhledem k tomu, že ani z opevnění na pannonském limitu v Pilismarót – Szobi rév nemáme dostatek bližších informací, v současnosti lze pouze přijmout a opakovat zatímní konstatování dosažitelné v odborné literatuře – místo bylo cílem útoku barbarů, ty je možné označit za aktéry destrukcí; otevřeným zůstává problém, zda se na poklizení podíleli agresori anebo lidé z provincie.

Ve všech případech se jeví jako vhodné řešení to, že depozita indikují ukončení pobytu lidí v prostoru táborů. V patrnosti je nutno vést rovněž hypotézu, že motivem byla snaha o purifikaci prostoru, kde po jistý čas pobývala římská vojska, kvůli symbolickému odstranění jejich negativního působení. Ve všech případech lze při interpretaci archeologické informace dospět k závěru, že depozita a s nimi spojená jednání náleží do okruhu přechodových rituálů, mají vazbu na zlomové situace. Archeologie se přitom dostává ke studiu obecných projevů lidského jednání, agresivity a násilí. Obě tyto složky se uplatňovaly setrvale,

i v době následující po konfliktu, tehdy, kdy se oběti nemohly bránit, přičemž útočníci zřejmě realizovali svoje aktivity v rámci zvláštních ritualizovaných aktů. Opakování aspektu ničení je obecně přítomné a dovoluje použít při interpretaci archeologické matérie termín „přechodové násilí“ (transitional violence) nebo dokonce „přechodový sadismus“ (transitional sadism); ty mají paralely v terminologii jiných společenskovedních oborů (především psychologie, psychiatrie, etika). Jakkoliv se tak archeologická práce dotýká témat a problematiky oborů jako je kulturní antropologie, získané informace mohou mít význam i pro práci v terénu, kdy je šance rozeznat *in situ* destrukce spojené s ukládáním depozit od katastrofických horizontů vytvořených přímo v průběhu nepřátelského útoku.

Pokud bychom měli resumovat současný stav poznání o příkopu MN IV v trati Neurissen v Mušově, pak lidé, jejichž pozůstatky zde byly nalezeny, patřili k barbarské populaci a domníváme se, že byli zabiti nejspíš osobami pocházejícími rovněž z barbarského světa. Násilí podle všeho doprovázelo neprofánní, ritualizované jednání. Na stejném místě byly uloženy také části zvířecích těl, a zvláštní postavení měly rovněž drobné předměty, které nebyly agresory sebrané a odnesené jako součást kořisti. Událost, za které vznikla odpovídající situace, se odehrála jednorázově, všechny nálezy se soustřeďovaly ve spodní části výplně příkopu. Je nutno připomenout, že obvyklé zařazení nálezů do doby po markomanských válkách není zcela jednoznačné, a novější analýzy opět nastolují situaci, kdy musíme uvažovat i o době předcházející uzavření bojů roku 180.

V příkopu MN II se zvířecí kosterní pozůstatky zvířat a drobné nálezy objevily v úrovních, které vznikly v průběhu zasypávání, a také v situaci, kdy byl příkop už téměř úplně zaplněný. Poměry zde jsou poněkud odlišné od toho, co známe z příkopu MN IV. Pokud budeme považovat drobné nálezy (cvočky z bot římských vojáků a zlomky cihel) rovněž za depozita, mohli je spolu s částmi zvířat uložit jak Římané při odchodu z těchto míst, tak i barbaři. Zřízení příkopu a odpovídajícího tábora v době, kdy zde v letech markomanských válek operovala římská vojska, je v tomto případě nezpochybnitelné.

Jakkoliv neznáme odpovědi na všechny otázky spojené s výkladem depozit objevených v táborech a areálech využívaných římskými vojsky, je jasné, že ve významných, zlomových okamžicích v nich docházelo k ukládání lidských a zvířecích pozůstatků a vybraných předmětů nebo některých přírodnin. Námi uvedené příklady zahrnují výrazné situace s doklady manipulací, projevy rituálů méně zřetelné zůstaly při starších výzkumech nepovšimnuté, popřípadě stručná sdělení není možné využít pro další argumentaci. Lze oprávněně očekávat, že další se objeví v průběhu výzkumů na mnoha místech, kde operovala římská armáda.

Literatura

- Adkins, L., Adkins, R. A. 2012:** *Antický Řím. Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart.
- Alt, K. W., Vach, W., Pichler, S. 1992:** „Familienanalyse“ an kaiserzeitliche Skelettresten aus einer villa rustica bei Regensburg-Harting. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 57, 261–276.
- Arendtová, H. 2004:** *O násilí*. Praha: Oikoumené.
- Arkes, H. 1986:** *First Things: An Inquiring into the First Principles of Morals and Justice*. Princeton: Princeton University Press.
- Bäck, A. 2004:** Thinking Clearly About Violence. *Philosophical Studies. An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 117(1/2), 219–230.
- Bálek, M., Šedo, O. 1994:** Neue Forschungsergebnisse in Mušov. (Rettungsgrabungen beim Bau der Autobahn Mikulov – Brno, Juli – November 1993). In: H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 1. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 167–172.
- Bálek, M., Šedo, O. 1995:** Die Notgrabungen in Mušov in den Jahren 1993–1994 (im Bereich der Trasse unter der Anhöhe Burgstall). In: J. Tejral, K. Pieta, J. Rajtár (Hrsg.): *Kelten, Germanen, Römer vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonauebiet*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3. Brno, Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 11–14.
- Bálek, M., Šedo, O. 1998:** Příspěvek k poznání krátkodobých táborů římské armády na Moravě. *Památky archeologické* LXXXIX(1), 159–184, 189–192.
- Bauer, K., Wolf, P. 1974:** Ein Pferdeskelett aus der römischen Kaiserzeit von Stillfried an der March, Niederösterreich. In: F. Felgenhauer (Hrsg.): *Forschungen in Stillfried, Band 1, 1974*. Veröffentlichungen der Österreichisches Arbeitsgemeinschaft für Frühgeschichte VI. Wien: Österreichische Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, 91–98.
- Bazovský, I. 2009:** Doklady výroby spôn v naddunajskom barbariku. In: M. Karwowski, E. Droberjar (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji. Sanok, 13–17 października 2008*. Collectio Archaeologica Resoviensis XIII. Rzeszów: Mitel, 433–438.
- Beneš, Z., Nývtová Fišáková, M. 2009:** „Pohřby psů“ na sídlišťích doby římské v Čechách: současný stav poznání. In: M. Karwowski, E. Droberjar (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji. Sanok, 13–17 października 2008*. Collectio Archaeologica Resoviensis XIII. Rzeszów: Mitel, 531–542.
- Bensimon, M, Amir, D., Wolf, Y. 2008:** Drumming through trauma: Music therapy with post-traumatic soldiers. *The Arts in Psychotherapy* 35(1), 34–48.
- Blankenfeld, R., Rau, A. 2009:** Skandinavische Kriegsbeuteopfer. Befunde, Funde und Interpretation. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 132–139.
- Bouzek, J. 1994:** Die neuen römischen und barbarischen Funde und Befunde in Südmähren und Niederösterreich: Historische Interpretationsmöglichkeiten. In: H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 1. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 173–178.
- Bugaj, E. 2008:** Zażąza w świecie rzymskim w czasach Antoninów. In: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.): *Epidemie, kleski, wojny*. Funeralia Lednickie, Spotkanie 10. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 115–123.
- Burmeister, S. 2009:** Der fremde Krieger. Versuche, die Motive germanischer Kriegsführung zu ergründen. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 18–27.
- Clarke, S. 2000:** The west annexe at Newstead (Trimontium), Roxburghshire. *Proceedings of Society of Antiquaries in Scotland* 130, 457–467.
- Clarke, S. 2017:** Miscellaneous Contributions: Wells and Ritual Deposition at the Newstead Roman Military Complex. In: N. Hodgson, P. Bidwell, J. Schachtman (eds.): *Roman Frontier Studies 2009: Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress) held at Newcastle upon Tyne in August 2009*. Oxford: Archaeopress Roman Archaeology, 705–710.
- Clunies Ross, M. 1998:** Land-Taking and Text-Making in Medieval Iceland. In: S. Tomasch, S. Gilles (eds.): *Text and Territory: Geographical Imagination in the European Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 159–184.

- Daňhel, M., Kalábek, M., Klanicová, S., Pankovská, A., Paulus, M. 2009:** Krátkodobý římský tábor u Hulína a Pravčic. In: M. Bém, J. Peška (eds.): *Ročenka 2008*. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, 184–208.
- Dekel, R., Monson, C. M. 2010:** Military-related post-traumatic stress disorder and family relations: Current knowledge and future directions. *Aggression and Violent Behavior* 15(4), 303–309.
- Deyber, A., Buffat, L. 2018:** Vaucluse. Le champ de bataille d'Orange dévoilé. *Archeologia* 2018(565), 16–17.
- Dočkalová, M. 1994:** Discovery of Mass Grave from the Roman period in Moravia. *Anthropologie* XXXII(3), 273–275.
- Dočkalová, M. 1995:** Antropologická zpráva Mušov 1994. In: M. Bálek, O. Šedo: *Mušov 1993–1994*. Příloha nálezové zprávy. Rkp. nálezové zprávy č. j. 25/95. Uloženo: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
- Dočkalová, M. 2005a:** A Mass Grave from the Roman Period in Moravia (Czech Republic). *Anthropologie* XLIII(1), 23–43.
- Dočkalová, M. 2005b:** Antropologická metodika zpracování hromadných hrobů. In: V. Hašek, R. Nekuda, M. Ruttikay (eds.): *Ve službách archeologie VI. Sborník věnovaný 70. narozeninám PhDr. Dariny Bialekové, CSc., 60. narozeninám Prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 331–344.
- Droberjar, E. 2014:** Stříbro na žárovém pohřebišti z doby římské v Jevíčku. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů. (Archeologie barbarů 2011)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i., 133–148.
- Dušek, M. 1961:** K otázkám pravekého vývoje juhozápadného Slovenska. *Študijné zvesti AÚSAV* 6, 59–82.
- Eibner, C. 2000:** Ein römischer Spangpanzer aus Stillfried an der March. *Archäologie Österreichs* 11(2), 32–34.
- Elschek, K. 2017:** *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Archaeologia Slovaca Monographiae. Studia XXIX. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Elschek, K., Rajtár, J. 2008:** Ein temporäres römisches Feldlager in Závod (Westslowakei). In: E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachútová (eds.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. (Archeologie barbarů 2007)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR 37. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i., 469–478.
- Frazer, J. G. 1994:** *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta.
- Friesinger, H. 1974:** Eine römische „Pferdebestattung“ aus Stillfried an der March. In: F. Felgenhauer (Hrsg.): *Forschungen in Stillfried, Band 1, 1974*. Veröffentlichungen der Österreichisches Arbeitsgemeinschaft für Frühgeschichte VI. Wien: Österreichische Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, 88–90.
- Friman, R. H. 2009:** Drug Markets and Selective Use of Violence. *Crime, Law and Social Change* 52(3), 285–295.
- Fulford, M. 2001:** Links with the Past: Pervasive 'Ritual' Behaviour in Roman Britain. *Britannia* 32, 199–218.
- Gnirs, A. 1931:** Římská stanice na Mušově. *Zprávy Československého státního archeologického ústavu II/III 1929–1930*, 9–29, 109–111.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T., Roach, S. C. 2008:** *International Relations. The Key Concepts*. Abingdon: Routledge.
- Groh, S., Sedlmayer, H. 2015:** *Expeditiones barbaricae: Forschungen zu den römischen Feldlagern von Engelhartstetten, Kollnbrunn und Ruhhof, Niederösterreich*. Archäologischen Forschungen in Niederösterreich NF, Band 2. Kremms: Landesammlungen Niederösterreich und Donau-Universität Krems.
- Groot, M. 2009:** Searching for patterns among special animal deposits in the Dutch river area during the Roman period. *Journal of Archaeology in the Low Countries* 1(2), 41–81.
- Hloušková, P 2018:** Římané v Brně! Archeologové objevili zbytky tábora z doby markomanských válek. In: *Brněnský deník.cz* [online]. 3. 1. 2018 [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/rimane-v-brne-archeologove-objevili-zbytky-tabora-z-druheho-stoleti-20180103.html.
- Hüssen, C., Rajtár, J. 1994:** Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner

- (Hrsg.): *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 1. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 217–232.
- McKiernan, B. 2007:** Estimating a horse's weight [online]. *PrimeFact* 494 (February 2007), 1–3. [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: http://www.dpi.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0008/109988/estimating-a-horses-weight.pdf
- Kilcher, M. St. 2007:** Brunnenfüllungen aus römischer Zeit mit Hirschgeweih, Tieren, Wertsachen und Menschen. In: S. Groh, H. Sedlmayer (Hrsg.): *Blut und Wein. Keltisch-römische Kulturpraktiken. Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich), Mergoil 2007*. Montagnac: Mergoil, 35–54.
- Knápek, R., Šedo, O. 2015:** Barbarická keramika z kontextů se stratigrafickými vztahy k římskému zdívu v trati Neurissen v Mušově. *Zborník Slovenského národného múzea CIX, Archeológia* 25, 347–377.
- Knápek, R., Šedo, O. 2018:** Manipulace s těly jelenů v době římské a možnosti interpretace nálezu ze studny zkoumané při výzkumu v trati Mušov-Neurissen. *Přehled výzkumů* 59(2), 9–43.
- Koestermann, E. (ed.) 1952:** *P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. Tom. I. Ab excessu divi Augusti (Annales)*. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig: Teubner.
- Kolařík, V. a kol. 2018:** Římané v Brně [online]. In: *Archaia Brno*, z. ú.: *Zápisníček*. 6. 1. 2018. [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: http://www.archaia-brno.org/home_cs/?acc=zapisnicek&blog_archive_date=201801
- Kolník, T. 1961:** Nové pohrebiskové nálezy z doby římské na Slovensku. *Archeologické rozhledy* XIII(6), 822–854.
- Kolon, T. 2015:** Príspevok k možnostiam identifikácie rituálných činností na germánských sídliskách. Vybrané problémy. In: L. Tyszler, E. Droberjar (red.): *Barbari superiores et inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum. Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*. Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, 497–508.
- Komoróczy, B. 2006:** K otázce existence římského vojenského tábora na počátku 1. století po Kr. u Mušova (kat. úz. Pasohlávky, Jihomoravský kraj). Kritické poznámky z pohledu římsko-provinciální archeologie. In: E. Droberjar, M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“, Kounice, 20. – 22. září 2005*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 155–205.
- Komoróczy, B. 2008:** Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007. In: E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachútová (eds.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. (Archeologie barbarů 2007)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR 37. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i., 391–438.
- Komoróczy, B., Klanicová, S., Sázelová, S., Vlach, M. 2010:** Pasohlávky (k. ú. Pasohlávky, okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 51, 385–389.
- Komoróczy, B., Vlach, M. 2018:** *Příběhy civilizace a barbarství. Pod nadvládou Říma*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
- Köpke, W. 1996:** Formungstechniken in der indischen Töpferei. In: H. Lüdtke, R. Vossen (Hrsg.): *Töpfereiforschung zwischen Mittelmeer und Skandinavien. Beiträge des Internationalen Kolloquiums 1990 in Hamburg*. Töpferei- und Keramikforschung 3. Bonn: Habelt, 273–288.
- Kousser, R. 2010:** A sacred landscape. The creation, maintenance, and destruction of religious monuments in Roman Germany. *Res: Anthropology and Aesthetics* 57/58, 120–139.
- Kratochvíl, Z. 1987:** Tierisches Knochenmaterial aus Brod nad Dyjí (Bez. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1984, 90–91.
- Lang, B. 2011:** *Die römischen Funde aus Stillfried an der March (NÖ). Die Forschungen von Fritz Felgenhauer der Jahre 1969 bis 1989*. Rkp. diplomové práce. Uloženo: Universität Wien. Dostupné také z: http://othes.univie.ac.at/15112/1/2011-06-09_8900179.pdf
- Li, Ch. 2001:** *China's Leaders: The New Generation*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Lisá, L., Komoróczy, B., Vlach, M., Válek, M., Bajer, A., Kovárník, J., Rajtár, J., Hüssen, C. M., Šumberová, R. 2015:** How were the ditches filled? Sedimentological and micromorphological classification of formation processes within graben-like archaeological objects. *Quaternary International* 370(3), 66–76.

- Lorenz, K. 1992:** *Takzvané zlo*. Praha: Mladá fronta.
- Makiewicz, T. 1987:** Znaczenie sakralne tak zwanych „pochówków psów“ na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum. *Folia Praehistorica Posnaniensia* II, 239–277.
- Moosbauer, G., Wilbers-Rost, S. 2009:** Kalkriese und die Varusschlacht. Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 56–67.
- Osterhaus, U. 1985:** Zwei römische Brunnen aus einer Villa rustica in Regensburg-Harting. Stadt Regensburg, Oberpfalz. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1984, 115–118.
- Palmer, S. G. 2014:** Transitional Violence in King of New York [online]. *Journal of Religion & Film* 18(1) Article 49. [cit. 2019-03-05]. Dostupné z: <https://digitalcommons.unomaha.edu/jrf/vol18/iss1/49>
- Pankowská, A., Kalábek, M. 2011:** Pohřeb dítěte v zásypu příkopu krátkodobého římského tábora u Hulína a Pravčic. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference. Hradec Králové, 6.–9. září 2010*. Studia archaeologica Suebica 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra historie Filozofické fakulty, 117–120.
- Paulus, M. 2008:** Pravčice (okr. Kroměříž). *Přehled výzkumů* 49, 347–349.
- Pollak, M. 2009:** Frühgeschichtliche Siedlungen an der Unteren March, Niederösterreich – Kontinuität einer Kulturlandschaft. *Přehled výzkumů* 50, 153–179.
- Rajtár, J. 2014:** Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady rímskych výprav proti Kvádom. In: V. Turčan (ed.): *Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia, Supplementum 8. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 107–140.
- Poněšický, J. 2010:** *Agrese, násilí a psychologie moci v životě i v procesu psychoterapie*. Praha: Triton.
- Reuter, P. 2009:** Systematic Violence in Drug Markets. *Crime, Law, and social Change* 52(3), 275–284.
- Rost, A. 2009:** Das Schlachtfeld von Kalkriese. Eine archäologische Quelle für die Konfliktforschung. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 68–76.
- Schmidtová, J., Jezná, J., Baxa, P. 2015:** Villa Rustica in Čunovo. In: S. Bíró, A. Molnár (Hrsg.): *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donaauraum*. Győr: Mursella Régészeti Egyesület, 263–290.
- Schorr, B. 2013:** From business to war. Causes of transitional violence by Mexican drug cartels [online]. *Behemoth: A Journal on Civilisation* 6(1), 55–73. [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://ojs.ub.uni-freiburg.de/behemoth/article/view/633/560>
- Schröter, P. 1985:** Skelettreste aus zwei römischen Brunnen von Regensburg-Harting als archäologische Belege für Menschenopfer bei den Germanen der Kaiserzeit. Stadt Regensburg, Oberpfalz. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1984, 118–120.
- Schröter, P. 2000:** Anthropologie der Römerzeit. In: L. Wamser, Ch. Flügel, B. Ziegau (Hrsg.): *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Katalog-Handbuch zur Landesausstellung des Freistaates Bayern. Rosenheim 2000*. Mainz: Philipp von Zabern, 177–181.
- Schweising, M. 2009:** Die toten in Brunnen. Regensburg–Harting. Eine anthropologische Nachuntersuchung. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 290–292.
- Steuer, H. 2009:** Archäologie der Gefolgschaft. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 309–318.
- Sundquist, O. 2003:** Rituale. In: Hoops, J.: *Realexikon der Germanischen Altertumskunde 25. Rindenboot – Rzucewo-Kultur*. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 32–47.
- Šedo, O. 2001:** Bemerkungen zum Grundriss des Baus mit Apsis aus dem römischen Militärlager Mušov-Neurissen I. *Anodos. Studies of Ancient World* 1, 215–221.
- Šedo, O. 2004:** K výkladu nálezů koster zvířat na sídlišti z doby římské ve Vyškově. In: E. Kazdová, Z. Měřínský, K. Šabatová (eds.): *K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a známí k sedmdesátým narozeninám*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 473–478.
- Šedo, O. 2008:** A Ditch with Human and Animal Skeletons in Mušov-Neurissen: Traces of Violence or of a Ritual? *Anodos. Studies of Ancient World* 6–7/2006–2007, 433–443.

- Šedo, O. 2015:** Gegenstände barbarischen Provenienz aus dem Graben Mušov-Neurissen IV. *Přehled výzkumů* 56(2), 9–42.
- Tejral, J. 1998:** Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum. In: J. Kunow (Hrsg.): *100 Jahre Fibelformen nach Oskar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25. – 28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf: Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte, 387–398.
- Tejral, J. 1999:** Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. *Přehled výzkumů* 39 (1995–1996), 81–164.
- Tejral, J. 2006:** Die germanische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach der Markomannenkriegen. *Památky archeologické* XCVII, 133–170.
- Tejral, J. 2011:** Die nachträglichen germanischen Siedlungsaktivitäten am Burgstall bei Mušov. Versuch einer Interpretation. *Přehled výzkumů* 52(2), 39–73.
- Tejral, J. 2014:** Reevaluated but still enigmatic – the Roman site at „Burgstall“ (Brno-venkov/ CZ). In: *Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Hrsg.): Honesta Missione. Festschrift für Barbara Pferdehirt*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 100. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 221–248.
- Tejral, J. 2017:** Mähren zur Zeit der Markomannenkriege. Forschungstand und neue Probleme. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 61, 149–188.
- Tejral, J., Jelínková, D. 1980:** Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí. *Archeologické rozhledy* XXXII(4), 394–412.
- Tilly, Ch. 2006:** *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Timpe, D. 2009:** Germanische Gefolgschaften in den antiken Berichten. In: H. Derks, S. Burmeister (Hrsg.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart: Theiss Verlag, 294–300.
- Tóth, E. 1984:** Römische Wachttürme von Pilismarót. *Communicationes archaeologicae Hungariae* 1984, 67–79.
- Varsik, V. 2000:** Vidiecké sídlisko v zázemí kastela Gerulata. *Pamiatky a múzeá* 2000(3), 15–17.
- Visy, Zs. 2003:** *The Ripa Pannonica in Hungary*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Vörös, I. 2001–2002:** Skeleton of Mare with Foal from the Roman Fortress at Pilismarót – Szobi rév. *Folia Archaeologica* 49–50 (2001–2002), 181–195.
- Zangenmeister, K. (ed.) 1889:** *Pauli Orosii hitoriarum adversum paganos libri VII*. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig: Teubner.

Resumé

Mušov-Neurissen II ditch

During the excavations, individual animal bones and parts of animal skeletons were uncovered in the ditch described as Mušov-Neurissen (MN) II. Only one section of the ditch, which can be dated to the period of the Marcomannic Wars, is known in this location. An ox calvaria; an articulated ox bone deposit; and a horse scapula were found. A horse skeleton, missing the skull, was discovered in another section of the ditch (Fig. 5) at a level that showed the ditch was already substantially full when its carcass was added. For a period of time, the remains of the animal had been covered with only a thin layer of soil. Small fragments of Roman bricks and two iron hobnails were also found. As far as these artifacts are concerned, the closest known source – the buildings connected with Roman activities at Burgstall during the Marcomannic Wars – is about 600 m away. The fragments must have been moved into the ditch intentionally. It is conceivable that the hobnails were lost by Roman soldiers, but the frequency of such findings in nearby explored areas is minimal. During the exploration of MN II the possibility that the hobnails ended up where they were found together with parts of Roman boots that had been stripped of their iron accessories was debated. We believe that the ditch was filled in deliberately or naturally shortly after the abandonment of the camp it protected, either when the Roman military unit was leaving or shortly after the Romans' departure.

Mušov-Neurissen IV ditch with human and incomplete animal skeletons

Only a short section of Mušov-Neurissen IV ditch (MN IV), on a steep slope of the terrace, is known. A section ca. 20 m long was excavated. By its size (780 cm wide and 375 cm deep), the ditch surpasses the category of ditches protecting Roman field camps. Its fill, too, is unusual, with numerous human and animal bones (Fig. 6). It also contained artifacts: beyond fragments of items of Roman provenance, which

we consider to be intrusions, objects of barbarian provenance were uncovered. An anthropological analysis recorded marks of slashes and blows on some human bones. Animals were deposited in the ditch in the form of variously-sized blocks of bodies. In particular, horses and cattle were identified. Slashes on some of their bones indicate that select portions of meat suitable for consumption were removed from the animals (Šedo 2015, 24, Abb. 9-10). This challenges an interpretation according to which the people and animals were eliminated in an attempt to get rid of individuals struck by a contagious disease or a plague.

Small findings in the ditch indicate that the human remains were of members of a barbarian community, with young women and children substantially represented. We lack unequivocal indicia for ascertaining who the perpetrators of the violence were, and who moved the remains into the ditch. We believe that barbarians could have been the aggressors; but the question remains whether this took place after the Romans withdrew following Commodus's peace treaty in 180 AD, as proposed by Jaroslav Tejral. More recent analyses indicate that barbarians were present in the Mušov area even prior to the final departure of Roman units from Mušov.

Ruhhof

The camp in Ruhhof is 22 km away (straight-line distance) from Mušov. It is located on the south bank of the River Dyje (Thaya), next to the area that is subject to flooding. A trapezoid site of 36.5 ha was delineated by a ditch. The entrances to the camp were via clavica-type gates. The camp was built during the Marcomannic Wars. An unusual assembly as discovered at one of the gates. At the bottom of the ditch, two vessels of local – Germanic – manufacture were uncovered; a segment of Roman scale armour, and a small iron ring and iron hobnails from Roman military footwear were also recovered. The number of hobnails found corresponds to a half of what was usually needed for the sole of one boot (Fig. 8 and 9). The artifacts had been deliberately deposited; they were placed near the bottom of the ditch (Groh, Sedlmayer 2015, 106, 131–135). According to the authors, these objects testify to ritual acts undertaken in the area after the Romans had abandoned the camp. After 180 AD, when new Germanic settlers arrived, traces of the Romans' stay were supposedly eliminated by purification rituals.

Hulín-Pravčice

The temporary Roman camp at Hulín-Pravčice was located in a flat landscape of the southern forefield of the Moravian Gate. Pathways running from the Danube region to the Baltic region went through

this geomorphological feature. The camp is located 135 km north of Carnuntum on the Danube. A large area (more than 26 ha) was occupied during the Marcomannic Wars. In the southern section of the ditch, just above its lowest level, an accumulation of a large number of animal bones was uncovered. The skeleton of a new-born baby was also deposited into the ditch (Fig. 11 and 12). Small pieces of charred wood were placed around the skeleton's skull, and numerous shells of freshwater mussels under the skeleton; these must have been collected in the nearby water-courses (Daňhel *et al.* 2009; Pankowská, Kalábek 2011; Paulus 2008). A dog skeleton was uncovered in the ditch near the titulum gate (Fig. 10). It has been argued that the animal skeleton was placed there in an attempt to protect the inhabitants of the site against external dangers; but it is possible that the skeletons of the baby and the dog were the remains of purifying sacrifices carried out by local people once the Romans had left (Daňhel *et al.* 2009, 189–190, 192).

Pilismarót – Szobi rév

In the northern borderlands of the Pannonia province, on the Roman bank of the Danube, there was a small Roman fortress in what is today Pilismarót – Szobi rév. Of the fortifications, a V-shaped ditch has been preserved, one which delineated an originally square site with a narrow entranceway; the skeletons of a mare and a foal were in one of the ditch's arms (Fig. 13). The zoological material was analysed by István Vörös (2001–2002). The mare's limbs had been removed and deposited or thrown separately in other parts of the ditch, several of them up to 15 m away. In addition to a few bones of other horses, bones of other animal species were found. Species represented include dogs (three skeletons, one of which was hacked into fragments), cattle, sheep, goats, a pig, chickens, a hare, a stag and a boar; human bones were also uncovered. In another section of the ditch (section IV), human bones were recorded; as well as those of cattle, a horse, a sheep, a pig, a stag and a boar. In another assembly, human bones, as well as those of a pig and fragments of a tegula, were identified. These findings were interpreted as testifying to an attack by the barbarians during the Marcomannic Wars (Visy 2003, 28).

Stillfried

Roman activities in what is now Stillfried an der March were recorded in the uplands rising above the western bank of the river Morava. Most of them date from the second and third centuries AD; others from the fourth and fifth centuries. They are largely represented by fragments of bricks and masonry, ceramics and militaria (Lang 2011; Pollak 2009, 154–158, 171–172). A skeleton of a horse, deposited without

head or limbs, was found in a square pit. Other bones in the fill come from the limbs of six cattle carcasses (Bauer, Wolf 1974). Among other items, a fragment of a Niedenbieber-type helmet was uncovered (Fig. 14). Marianne Pollak (2009, 158) dated the object to third-fourth century AD. Herwig Friesinger (1974) argued that the pit supports evidence of cultic activities.

Newstead

Simon Clarke (2017) has presented the exploration of a camp in Newstead (Trimontium), Scotland, on the northern frontier of the Roman conquest of Britain. Deposits with human and animal remains as well as a broad spectrum of objects were found both in the camp itself and in annexed areas in the immediate vicinity: in pits and in wells. Evidence includes blocks of masonry, bricks, nails and window bars; a stone altar dedicated to Jupiter; human skeletons and skulls; leather footwear, parts of amphorae, terra sigillata, coins, militaria (e.g. a sword, a shield umbo, arrowheads); tools (knives, an axe) and decorations (fibulae, rings). Animal remains are represented by articulated bone deposits as well as individual bones of animals, with numerous skulls of horses, cattle and dogs, as well as multiple sections of deer antlers. Selected items were deposited according to rules that must have been intelligible to those involved in these activities, and determined by a rite that necessitated special ceremonies. These did not, however, correspond to the official cult; rather they were based on generally shared notions. The inventory found in one of the pits, where numerous fragments of damaged masonry of the principia were uncovered, allows the inference that the building was symbolically 'buried' after demolition.

Romans used the site in Newstead twice, and abandoned it twice. The two periods were separated by an absence that lasted for several decades. The hiatus in use affected not just the central fortifications, but also the areas of the annexes (Clarke 2000, 464). Traces of unusual actions were recorded in the structures for both phases of their presence: thus, the occupants' motivation to undertake non-profane activities were not restricted to one particular situation, but rather informed the behaviour of people of several generations.

Brno – Vojtova street

The camp in Brno – Vojtova street has been known about since 2017, with information available from preliminary reports published on the internet (Hloušková 2018; Kolařík a kol. 2018). In the lower layers of the contents of the ditch, of which a 70 m long section is known, a human skeleton in a stretched out position was uncovered (Fig. 15). A 'legionary cooking pot', which can be reconstructed, was found in another sec-

tion of the fill. The other small findings – some of them made of metal – have not yet been described in detail. The positioning of the skeleton suggests that the deceased was deposited in the first layers of the fill. Whether this was at the time when a military unit was still present at the fortifications, or later, during the first stage of the ditch filling, cannot be positively determined. The skeleton's position does not allow for an unequivocal conclusion, nor can it be determined whether the individual was a member of the camp personnel. So far cremations were the only burial types of soldiers from the Marcomannic Wars era uncovered on the barbarian bank of the Danube, in Radvaň nad Dunajom in Slovakia (Hüssen, Rajtár 1994, 220, Fig. 6; Kolník 1961, 836, 853).

Possibilities of determining the motivations of the people involved in creating archaeological depositional contexts, with depositions showing marks of destruction and cadaver manipulation

Actions involving extreme violence today include, for instance, those of mafia and drug-cartel groups. Contemporary sociological and criminological literature (Friman 2009; Palmer 2014; Reuter 2009; Schorr 2013) describes their acts as 'transitional violence'. Other examples include revolutions and armed conflict. The term 'transitional violence' can also be used in archaeology, as can 'transitional sadism', which may identify physical manifestations of human activities intelligible in the archaeological picture of the past. Legitimacy of the term derives from a designation that appears in works of modern history and political science, with overlaps reaching into domains studied by psychology, psychiatry and ethics. One expression that appears in these works is 'revolutionary sadism' (e.g. Arkes 1986, 272; Li 2001, 181). In particular life situations, reflections of experiences accompanied by extreme violence occur not just among those threatened by the violence, but also among its perpetrators, as well as those who dispose of the bodies of the victims. It can be expected that analogous responses also occurred in the past, in situations documented by our discipline. In consequence of the experience, a collective and individual trauma would appear, and to overcome this trauma rituals would be used, with ceremonies performed in particular places and with the active involvement of the participants. Such ritualised acts would help to seal off the negative events of the past, with the notion that the evil would not persist in the future. Apparently there were also situations where violence and destruction, according to contemporary norms, were required by the rite itself; whether it was performed under an objective pressure (e.g. a threat of enemy invasion) or was quite ordinary and performed continuously, and included human and animal sacrifices.

Conclusion

In studying deposits and ritualised behaviour of human populations in the Roman era, as recorded in sites where there is evidence of occupation by Roman armies, research to date has not proceeded from detailed information about depositional contexts, and customarily neither are complete overviews of the artefacts found. The interpretations offered in scholarly literature also differ on a case-by-case basis. The questions of identifying the aggressors, the direct perpetrators of violence and destruction, likewise remain open. It is problematic to determine the status of the victims, and to establish who were the people who primarily manipulated the animals and material artefacts that were systematically destroyed resulting in their permanent removal from economic life. Generally and particularly, it is difficult to determine unambiguously the motives and the attitudes of the participants in order to establish what motives led them to actions that have been recorded in the archaeological picture. After all, we have limited knowledge even of the ordinary, occasional or cyclic rituals performed in the lives of individuals, families, communities and large societies, or various rituals that corresponded to the official religion.

In many cases, the study of our sources does not allow us to determine unequivocally whether the depositional contexts evidencing destruction are the result of violence by the perpetrators themselves, or whether the victims' bodies were deposited by other people – or whether it might have been these latter individuals who were motivated to employ elements of ritual in their activities. Finally, it is also possible that the destruction and manipulation of cadavers was undertaken without preceding acts of violence; that they resulted from contemporary notions about necessary components of ritual acts, however cruel they might seem according to modern standards. We do, nevertheless, have to ask these questions, even if seeking the answer takes us to the frontiers of what is plausible in archaeological research. Without answers, we will not obtain new knowledge about the thinking and actions of people in the past.

At the present stage of knowledge the deposits known from the ditch MN IV in the Neurissen tract in Mušov offer only general conclusions. Individuals whose objects were found here belonged to the barbarian population and we assume that they were killed by others coming also from the barbarian world. Presumably the violence bore signs of non profane ritualized actions. Evidence of this can be seen also in the fact that parts of animal bodies were buried in the same location, and special position was dedicated to tiny objects which were not collected by the aggressors as a part of plunder. The event which caused the corresponding situation took place as a singular event and

all the findings were concentrated in the lower part of the ditch deposit. It is necessary to recall that usual classification of the ditch findings to the period after the Marcomannic wars is not entirely unambiguous, and that newer analyses raise a possibility of considering also the period following the cessation of armed conflicts in the year 180.

Animal skeletal remains and tiny findings appeared in the ditch MN II in the levels that came into existence during the filling of the ditch and also in the circumstances when the ditch had been almost completely filled. The situation is then different from what we know from the ditch MN IV. If we consider tiny findings (hob nails from boots of Roman soldiers and fragments of bricks) as deposits, they could have been placed here together with animal parts by both by the barbarians and the Romans leaving this location. Placing the object in the time period when the Roman armies operated here in the years of the Marcomannic wars is obviously unquestionable.

No matter how few concrete answers we can obtain to all the questions connected with interpretation of the deposits appearing in the camps and sites exploited by the Roman military troops, it is quite clear that in significant pivotal moments human and animal remains, together with selected objects, were buried here. The examples we present include distinct situations with evidence of cadaver manipulations suggestive of rituals, while those which were less apparent remained without any notice in older researches. It can be rightfully expected that further examples will appear during forthcoming field works at the sites of former Roman occupation.

Kontakty

Radka Knápek

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
CZ-602 00 Brno
radka.knapek@gmail.com

Ondrej Šedo

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
CZ-602 00 Brno
ondrej.sedo@post.cz

PŘEHLED VÝZKUMŮ

Seznam ročníků, List of Volumes, Liste der Jahrgänge

ročník volume Jahrgang	název title Titel	rok vydání published in Erscheinungsjahr
1	Přehled výzkumů 1956	1959
2	Přehled výzkumů 1957	1958
3	Přehled výzkumů 1958	1958
4	Přehled výzkumů 1959	1960
5	Přehled výzkumů 1960	1961
6	Přehled výzkumů 1961	1962
7	Přehled výzkumů 1962	1963
8	Přehled výzkumů 1963	1964
9	Přehled výzkumů 1964	1965
10	Přehled výzkumů 1965	1966
11	Přehled výzkumů 1966	1967
12	Přehled výzkumů 1967	1968
13	Přehled výzkumů 1968	1970
14	Přehled výzkumů 1969	1971
15	Přehled výzkumů 1970	1971
16	Přehled výzkumů 1971	1972
17	Přehled výzkumů 1972	1973
18	Přehled výzkumů 1973	1974
19	Přehled výzkumů 1974	1975
20	Přehled výzkumů 1975	1977
21	Přehled výzkumů 1976	1978
22	Přehled výzkumů 1977	1980
23	Přehled výzkumů 1978	1980
24	Přehled výzkumů 1979	1981
25	Přehled výzkumů 1980	1982
26	Přehled výzkumů 1981	1983
27	Přehled výzkumů 1982	1984
28	Přehled výzkumů 1983	1985
29	Přehled výzkumů 1983	1987
30	Přehled výzkumů 1985	1987
31	Přehled výzkumů 1986	1989
32	Přehled výzkumů 1987	1990
33	Přehled výzkumů 1988	1991
34	Přehled výzkumů 1989	1993

ročník volume Jahrgang	název title Titel	rok vydání published in Erscheinungsjahr
35	Přehled výzkumů 1990	1993
36	Přehled výzkumů 1991	1993
37	Přehled výzkumů 1992	1996
38	Přehled výzkumů 1993-1994	1997
39	Přehled výzkumů 39 (1995-1996)	1999
40	Přehled výzkumů 40 (1997-1998)	1999
41	Přehled výzkumů 41 (1999)	2000
42	Přehled výzkumů 42 na obálce název Přehled výzkumů 42 (2000)	2001
43	Přehled výzkumů 43	2002
44	Přehled výzkumů 44	2003
45	Přehled výzkumů 45	2004
46	Přehled výzkumů 46	2005
47	Přehled výzkumů 47	2006
48	Přehled výzkumů 48	2007
49	Přehled výzkumů 49	2008
50	Přehled výzkumů 50	2009
51	Přehled výzkumů 51	2010
52	Přehled výzkumů 52-1	2011
	Přehled výzkumů 52-2	2011
53	Přehled výzkumů 53-1	2012
	Přehled výzkumů 53-2	2012
54	Přehled výzkumů 54-1	2013
	Přehled výzkumů 54-2	2013
55	Přehled výzkumů 55-1	2014
	Přehled výzkumů 55-2	2014
56	Přehled výzkumů 56-1	2015
	Přehled výzkumů 56-2	2015
57	Přehled výzkumů 57-1	2016
	Přehled výzkumů 57-2	2016
58	Přehled výzkumů 58-1	2017
	Přehled výzkumů 58-2	2017
59	Přehled výzkumů 59-1	2018
	Přehled výzkumů 59-2	2018

YURI E. DEMIDENKO, PETR ŠKRDLA, JOSEBA RIOS-GARAIZAR
IN BETWEEN GRAVETTIAN AND EPIGRAVETTIAN IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A PECULIAR
LGM EARLY LATE UPPER PALEOLITHIC INDUSTRY

JAROSLAV BARTÍK, PETR ŠKRDLA, JAN NOVÁK
MOHELNO-PLEVOVCE V KONTEXTU LOKÁLNÍHO LENGYELSKÉHO OSÍDLENÍ A PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ

RADKA KNÁPEK, ONDREJ ŠEDO
DEPOZITA IDENTIFIKOVANÁ V ŘÍMSKÝCH PŘÍKOPECH NA LOKALITĚ MUŠOV-NEURISSEN
A JEJICH PŘÍKLADY ZAZNAMENANÉ VE VYBRANÝCH AREÁLECH S DOKLADY POBYTU ŘÍMSKÝCH VOJSK

EDUARD DROBERJAR, RADKA KNÁPEK, ZUZANA JARUŠKOVÁ
THE IMPORTANCE OF FINDS FROM THE MIGRATION PERIOD IN MALÁ HANÁ (MORAVIA)

ZUZANA LOSKOTOVÁ
LATE MIGRATION PERIOD SQUARE-HEADED BOW BROOCHES DECORATED WITH KNOBS IN THE CONTEXT
OF THE RECENT FIND IN MUŠOV, MORAVIA

PŘEHLED VÝZKUMŮ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU 2018

PALEOLIT

NEOLIT

ENEOLIT

DOBA BRONZOVÁ

DOBA ŽELEZNÁ

DOBA ŘÍMSKÁ A DOBA STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

